

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATSER

- Fil. lic. *Tordis Dahllöf* & professor *Urban Dahllöf*,
Uppsala: Gymnasieskolan och kulturkunskapen
The Secondary School and the Study of Culture 1
Fil. dr *Gunnar Jungmarker*, Stockholm: "Fredmans
Epistel N:o 83" 5
„Fredmans Epistel Nr 83" 13

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Docent *Jonas Frykman*, Lund: Döendets kulturella
organisation 14
Intendent fil. kand. *Janken Myrdal*, Stockholm: Me-
deltidens jordbruk 17
Nils-Arvid *Bringéus*: Människan som kulturva-
relse. 2:a uppl. Anmäld av professor *Sigfrid Svens-
son*, Lund 21
Svante *Nordin*: Den Boströmska skolan och den
svenska idealismens fall. Anmäld av professor
Hilding Pleijel, Lund 22

- Ingvar *Svanberg*: Sockenlappar. Anmäld av pro-
fessor *Gösta Berg*, Stockholm 24
Gerhard *Kaufmann* (utg.): Stadt-Land-Bezieh-
ungen. Günter *Wiegmann* (utg.): Kulturelle
Stadt-Land-Beziehungen in der Neuzeit: An-
mälda av *Sigfrid Svensson* 25
Hermann *Kaiser*: Handwerk und Kleinstadt. An-
mäld av museichefen fil. dr *Allan T. Nilson*, Göte-
borg 26
Anders W. *Mårtensson*: S:t Stefan i Lund. Anmäld
av landsantikvarien fil. lic. *Egon Thun*, Örebro . 27
Rut *Wallenstein-Jäger*: Själens salighet ... An-
mäld av *Hilding Pleijel* 29

KORTA BOKNOTISER

- Årstryck 1981. Göteborgs Historiska Museum ... 31
Mats *Rehnberg*: [Bibliografiska hjälpredor] 31
17 uppsatser 32
Johan *Edvard Liljeholm*: Detta förlovade land ... 32

RIG · ÅRGÅNG 65 · HÄFTE 1

1982

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: F. Riksarkivarien *Åke Kromnow*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/22 41 20

Års- och prenumerationsavgift 40 kr

Postgiro 193958-6

Utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1982

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Gymnasieskolan och kulturkunskapen*

Av Tordis och Urban Dahllöf

Bakgrund

I sitt principbetänkande har gymnasieutredningen föreslagit, att kulturkunskap införs som ett särskilt ämne på alla studievägar. I de korta programmen omfattar ämnet 4 veckotimmar under en termin av tre föreslagna. I de humanistisk-samhällsvetenskapliga programmen, där ämnet tillhör karaktärsämnen, har kulturkunskapen enligt förslaget totalt 9 terminsveckotimmar, fördelade på två terminer. Övriga långa program upptar 6 veckotimmar under en termin.

Den omedelbara bakgrunden till detta förslag står att söka i den nya kulturella situation som blivit följd av den omfattande invandringen till Sverige under senare tid. Det har redan förekommit åtskilliga exempel på motsättningar och konflikter som lätt blossar upp i tider av ekonomiska svårigheter och problem på arbetsmarknaden.

Hur angeläget det än är att undvika öppna konflikter och motverka dolda motsättningar, är detta enligt vår mening ett alltför passivt och blygsamt mål. I stället borde det handla om att betrakta olika minoritetsgrupper som en tillgång för det svenska samhället. Invandrarna bör enligt detta synsätt ha rätt till sådana levnadsvillkor som gör

* Utgör bilaga 11 till det av 1976 års gymnasieutredning avgivna betänkandet *En-reformerad gymnasieskola*, SOU 1981:96. Stockholm 1981, 621 s.

I den nya studieorganisation som utredningen föreslår ingår alternativt "korta studieprogram" på två år och "långa studieprogram" på tre år. De förra är i första hand yrkesförberedande, de senare är särskilt avsedda att förbereda eleverna för högskolestudier. Skolåret förlänges med 8 dagar och uppdelas i tre terminer. Betänkandet anför: "En viktig allmän förutsättning är dock att de tider vi nu angett, två resp. tre år, gäller i ett system som är 'effektivare' än dagens." — Med "veckotimmar" menas undervisningstimmar pr vecka.

Urban Dahllöf är professor i pedagogik och har varit gymnasieutredningens ordförande sedan 1979. Tordis D. är etnolog och fil. lic. och är känd för läsekretsen genom tidigare bidrag i RIG.

RIGS red.

det möjligt för dem att behålla och utveckla sin språkliga och kulturella identitet. De värden som är förknippade härmed utgör en resurs som, rätt tillvaratagen, kan bli en konstruktiv kraft för hela det svenska samhället.

Om vi i stället för att enbart motverka kulturkonflikter vill befrämja ett berikande kulturmöte, fordras en rad insatser från det svenska samhällets sida. Här kan gymnasieskolan ge ett bidrag genom att i studiet arbetet ge kunskaper och befrämja medvetandet om hur kulturella mönster hänger samman, vad kulturell identitet innebär och hur olika historiska, sociala, ekonomiska och ideologiska faktorer samspelar. Att förstå detta ger bättre förutsättningar för att uppskatta andra gruppers särart och för att verka tillsammans med människor vilkas kulturella bakgrund är en annan än den egna gruppens.

Invandrarsituationen ger sålunda ett mycket konkret exempel både på behovet av en internationalisering av svensk utbildning och på de möjligheter som finns att främja sådana mål så att säga på hemmaplan. Härigenom kan man också vinna, att eleverna får nya perspektiv på sin egen bakgrund och kulturella tillhörighet.

Krav på en internationalisering både i fråga om språklig kompetens och förståelse av andra länders kulturer har främst rests av den s. k. internationaliseringsutredningen, som arbetade på uppdrag av det dåvarande universitetskanslersämbetet. (Se vidare Utbildningens internationalisering. Slutbetänkande från UKÄ:s internationaliseringsutredning. UKÄ-rapport nr 21 1974. Jämför också: Susan Opper m. fl.: *Gränslös högskola*. Stockholm. Liber 1981.)

Sveriges utveckling mot ett flerkulturellt samhälle bör enligt gymnasieutredningen få återverkningar inte bara för invandrareleverna, t. ex. när det gäller hemspråk, utan också för eleverna i majoritetsbefolkningen. I kapitel 2 framhålls som en konsekvens av detta, att eleverna

”måste få tillfälle att förstå vad ett kultur-
mönster innebär, hur traditioner och synsätt
har utvecklats genom tiderna och hur de kan
hänga samman med ekonomiska och sociala
förhållanden och med politiska och religiösa
ideologier.”

I kapitel 13 betonades vidare kulturkunskapens
karaktär av integrationsstudier, i vilka man stude-
rar

”antropologiska, historiska, konstnärliga, re-
ligiösa och andra aspekter av olika folks kul-
turer. Ett övergripande syfte bör vara, att ge-
nom ett tämligen intensivt studium av ett eller
två exempel främja elevernas förståelse av vad
en kulturell identitet innebär och hur olika
faktorer samverkar till en helhet. Därigenom
bör det bli lättare att förstå, vilka problem
som är förknippade med kulturmöten och kul-
turkonflikter. Exempel kan lämpligen ägnas
invandrargrupper och andra kulturella mino-
riteter, t. ex. samerna.”

Slutligen betonas i kapitel 13 vissa frågor om upp-
läggning och lärarkompetens. Upplägningen
skall alltså ske i samverkan mellan lärarna i hu-
manistiska och samhällsvetenskapliga ämnen. Lä-
rare som har etnologi, social- eller kulturantropo-
logi i sin utbildning bör få ett särskilt ansvar för
studierna i kulturkunskap. De nämnda ämnena
bör enligt utredningen införas som stödämnen i
lärarutbildning och fortbildning.

Promemorians syfte

Då de föreslagna kulturstudierna både har en spe-
ciell bakgrund och representerar ett studieområde,
som i stor utsträckning är något nytt för gymnasie-
skolan, behöver kulturkunskapen ägnas särskild
uppmärksamhet i det läroplansarbete, som skall
komma till stånd med anledning av principbetän-
kandet. Föreliggande promemoria är avsedd att
underlätta starten för ett sådant läroplansarbete
genom att något utförligare än vad som har kunnat
ske i betänkanDETtexten dels precisera det kulturbe-
grepp som studierna skall baseras på, dels diskutera
några möjliga sätt på vilka man kan lägga upp
ämnet med utgångspunkt i den angivna grund-
synen. Det är alltså inte meningen att här före-
gripa läroplansarbetet utan blott att förhoppnings-
vis underlätta dess igångsättande.

Kulturbegreppet

Den bakgrund som här tecknats bygger på en defi-

nition av begreppet kultur som överensstämmer
med det vida, antropologiska eller etnologiska sät-
tet att se på kultur. Detta innebär, att kultur är
liktydigt med de livsmönster, aktiviteter och vär-
deringar som bär upp ett samhälle eller delar där-
av. Vidare kännetecknas denna övergripande kul-
tursyn av att man medvetet arbetar med att grans-
ka hur kulturella mönster byggs upp, vidmakthålls
och förändras och detta i ett jämförande perspek-
tiv. Alla livsyttningar från materiella ting till reli-
giösa och sociala fenomen relateras till den för
individerna gemensamma kunskapsbasen.

Det fruktbringande med ett dylikt synsätt är
dessutom, att det hanterar kulturella former in-
ifrån, ser på varje människa som bärare av kultur
och inte som en tom tunna som skall fyllas med en
mångfald kulturprodukter. Vi meddelar oss med
varandra inte enbart via ord och muntliga utsagor,
utan via åtbörder, kläder, i vårt sätt att bo, äta och
umgås. Allt detta stoff, alla dessa likheter eller
olikheter mellan oss människor hänger inte lösa i
luften utan är yttringar av traditioner, vanor och
aktiviteter som präglar oss utan att vi alltid själva
är medvetna om på vilket sätt det sker.

Alla elever kommer till skolan med en mängd
dylika kunskaper – i dag av mer skilda slag än
tillförne med varierande språklig kompetens och
olika etnisk bakgrund. Att anknyta till dessa erfä-
renheter, att belysa och arbeta med dessa kunskaper,
det är att göra eleverna kulturellt medvetna.

Från en dylik elevcentrerad ansats, grundad på
medvetenhet om egen kulturell bakgrund, bör det
vara lättare för eleven att ta del av och förstå de
övergripande perspektiv som kulturstudier i un-
dervisningen kan erbjuda.

Fokuseringen härövan på eleven är väsentlig.
Som regel brukar man vid införandet av nya te-
man i undervisningen först teckna bilden av kun-
skapsstoffet, som senare skall kopplas till eleven.
Att göra tvärtom när det gäller kunskaper om
kulturella fenomen är pedagogiskt tacksamt och
skapar en snabbare förståelse för andras kulturella
yttringar, samtidigt som det visar respekt för den
enskilde elevens identitet.

Det antropologiska eller etnologiska synsättet
att se på kultur prioriterar överblick, sammanhang
och helhet i det kulturella mönstret. Detta är oer-
hört viktigt för att inte enskilda exotiska yttringar
skall framstå som udda och obegripliga för iaktta-
garen utifrån. Etnocentriska uttalanden bottnar
ofta i bristande kunskaper, och det är dessa kun-
skapsbrister som ett fördjupat kulturstudium i

skolundervisningen skulle kunna medverka till att utplåna.

Skolan är en kulturinstitution. I den allmänna debatten används som regel inte den definition av begreppet kultur som här förespråkats. Den omfattas inte heller alltid av våra dagstidningars kulturskribenter. Önskar man emellertid realistiskt via skolundervisningen fostra bildade människor i djupare mening, krävs oundgängligen att man inte ringar in kulturell kompetens till att innefatta enbart s. k. finkulturella fenomen, de må sen vara aldrig så angelägna eller önskvärda.

För den framtida debatten inom eller utom skolan är det alltså av utomordentlig betydelse, att begreppet kultur klart definieras. Strängt taget borde det inte vara nödvändigt med ett motsatsförhållande mellan företrädare för kultur i betydelsen av konst, litteratur, teater osv. och dem som hävdar ett vidare och mer övergripande kulturbegrepp. De förra aktiviteterna är rimligen produkter som hör hemma i och är delar av ett övergripande kulturmönster.

Några synpunkter på uppläggningsen

De senaste årens kulturmöten inom vårt lands gränser har på ett många gånger drastiskt sätt fått majoriteten av svenskar att bli medvetna om identitetsproblemen, inte bara hos andra folkgrupper eller i relationerna till dessa. Det har även haft den indirekt goda effekten att vi tvingas se på oss själva som bärare av kulturell identitet. Är detta viktigt för invandrargrupperna, är det viktigt också för oss själva och för de lokala variationer som vi har även inom det svenska kulturområdet. Som exempel kan nämnas hur införandet av hemspråk för invandrarbarnen aktualiserat värdet och erkännandet av dialekter i det svenska språket.

Rent allmänt är vi emellertid rätt klena i att observera specifikt svenska kulturyttringar och i att tolka yttre konkreta attityder. "Att vara svensk är att känna igen en icke-svensk" har Teodor Kalifatides sagt i en av sina romaner. Det vore onekligen önskvärt att komma en bit längre i medvetande om vad vi själva står för som kulturell grupp eller grupper. Inte minst av detta skäl är kulturstudier viktiga för svenska elever, som i många fall är förbluffande okunniga om det kulturella sammanhang de har kring sig — och bär med sig ut i världen. Hur kan vi inom skolans ram nå denna kunskap och förstå vad kulturell identitet innebär? Enkelt och opretentiöst uttryckt kan man peka på följande vägar:

- Tag vara på det kulturella budskap som varje elev bär med sig
- Låt eleven genom aktivt fältarbete själv skaffa fram material
- Visa vägen till och utnyttja den mängd av kunskaper som i dag finns att hämta i humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning om människan som kulturvarelse.

Inte minst ämnena som etnologi samt social- och kulturanthropologi vilka traditionellt inte hör hemma inom skolans ämnessfär, har en myckenhet material att erbjuda.

Bara det faktum att ett relativistiskt och komparativt synsätt får styra den stora och reella kunskapsmassan nyanserar den kulturella världsbild som skolan vill förmedla.

Att man vidare studerar kulturella fenomen — de må sen vara andliga, sociala eller materiella — ur ett tidsmässigt, rumsligt och socialt perspektiv och att man underbygger dessa studier av yttre fenomen med kvalitativt material och kvalitativa analyser ger en korrigerande effekt på etnocentristiska fördomar och attityder.

Humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning av i dag pejlar mycken social verklighet och tränger ofta ner i individens vardagsrealiteter. Den blottlägger mänskliga behov och avslöjar dolda identiteter och värderingar. En dylik social verklighet bär alla med sig, även in i skolans värld via lärare och elever och annan till skolans verksamhet knuten personal. Erkänner man denna verklighet som kulturladdad och meningsfull, och kopplar man medvetandet om denna vardagskultur med vad den avslöjar om livskvalitet till övergripande kunskaper och aspekter, finns en chans att av svenska gymnasieelever skapa kulturellt medvetna svenskar och världsmedborgare.

De synpunkter som relaterats ovan skall ses som allmänna överväganden och motiveringar inför introduktionen av ämnet kulturstudier. När det gäller den praktiska tillämpningen och konkretiseringen av synpunkter på läromedel och pedagogiskt arbete får det bli en uppgift för läroplansarbetet att ge närmare anvisningar, bl. a. om tillämpbar och tillgänglig litteratur.

Specialläromedel för gymnasiet torde ej behöva framställas. En uppsjö av både översiktlig och grundligt penetrerande facklitteratur — ofta i populärvetenskaplig form — står eleverna till buds. Detta gäller såväl etnologisk facklitteratur för det svenska och nordiska kulturområdet som antropo-

logisk litteratur med globalt perspektiv och globalt material. Relationerna mellan invandrarnas kultur och den svenska har också dokumenterats under senare år. Såväl humanister som samhällsvetare har penetrerat migrationsdynamiken i det svenska folkhemmet.

För gymnasieskolans elever torde det mer kvalificerade kulturstudiet kunna bli positivt genom att eleverna direkt kommer i kontakt med forskningsarbeten och analyser som speglar både det komplexa och det relativistiska synsättet på skilda kulturer. Att gå direkt till källan uppövar också det kritiska läsandet och man slipper ifrån det mellanled som en omarbetning av kunskapsstoffet via läromedel utgör. Synpunkterna på eleven som huvudaktör eller medaktör banar väg för diskussioner efter läsning och bearbetning av studiematerialet. Möjligheterna att själva via intervjuer och observationer fånga upp kulturellt material i gången och närvarande tid bidrar dessutom till att skapa ökat intresse för egen och andras kulturella situation.

Häri genom lämpar sig arbetet inom kulturkunskapen i hög grad för samverkan dels med samhällskunskapen i alla programmen dels med andra humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen och fördjupningsstudier på de långa studievägarna.

Det starka intresse som i dag finns för dokumentering av den egna lokala miljön och dess historia står inte – och bör heller inte stå – i något som helst motsatsförhållande till ett vidare globalt engagemang i andra kulturer. Tvärtom torde en ökad kompetens och kunskap om den egna miljön ge en större förmåga att se och förstå andras livsmönster, för så vitt att ett etnologiskt synsätt beaktas. ”Man upplever det egna icke som något provinsialt i världens utkant utan som en väsentlig del av den egendom mänskligheten gemensamt har att förvalta”, så uttryckte Dag Hammarskjöld en gång samma synpunkt.

Några synpunkter på kulturkunskapens forskningsbas

Önskvärdheten och behovet av kulturstudier i skolans läroplaner har genom decennier påpekats av etnologiämnets företrädare vid våra universitet. Redan på 1940-talet framhävde Sigfrid Svensson ämnets lämplighet för att ge läraren insikter ”i studiet av folklivet och livsföringen” (Folkkulturkunskap som undervisningsämne i seminarierna, Rtg 1941, s. 77). Samme författare hävdade åtta år senare, när han granskade vad 1940 års skolutred-

ning och 1946 års skolkommission hade att säga om dessa ting, följande: ”I utbildningen av lärare för enhetsskolan och folkhögskolan bör ingå även en metodisk handledning i möjligheter att anpassa undervisningsmaterialet i olika ämnen till lokala miljöer och använda lokalt material för belysande av rikshistoria och större sammanhang. Hembygdskunskapen bör i de nämnda skolformerna utgöra – icke ett särskilt ämne, men en princip i undervisningen” (Hembygdsundervisningen i den nya skolreformen, Rtg 1949, s. 124).

Som synes av referaten kopplades kulturstudierna när det gäller den rumsliga aspekten, till hembygden och det egna landet. I dag relaterar vi kulturstudier till en global omvärld, samtidigt som vi bevitnar hur omvärlden flyttat in i det svenska samhället. Insikten om behovet av att jämföra vår egen lilla värld med en vidare yttre har emellertid kulturforskare genom tiderna besuttit. Kraven på delaktighet i skolundervisningen ökar emellertid och 1960 hävdar etnologen Ulla Lindström också i en artikel i tidskriften Rtg med titeln Skola, kulturhistoria och folklivsforskning (s. 112):

”För att få lärare med kunskaper även i ’kulturhistoria’ borde SÖ mer än hittills uppmuntra till bredare magisterexamen innehållande även något eller några av de ämnen som ej står på skolschemat. Varför f.ö. inte införa ämnet ’kulturhistoria’ i skolan?... En undervisning i kulturhistoria som samarbetade med de hittills vanliga ämnena men samtidigt handlades av fullt kompetenta lärare med timmar och kursplan till sitt förfogande skulle motsvara vår tids krav på en skolning inom de kulturområden som nu genom den högre materiella standarden kan erbjudas allt fler människor.” (s. 114)

Följande är överlämnades en skrivelse till skolöverstyrelsen från tre ämnesföreträdare för ämnet nordisk och jämförande folklivsforskning (i dag benämnt etnologi), vari de önskade att ämnet ”tillerkänns ett särskilt meritvärde för skoltjänst”. Detta önskemål finner förslagsställarna rimma väl med skolöverstyrelsens egna anvisningar och riktlinjer för gymnasiet, där det betonats att de olika humanistiska läroämnena skall vinnlägga sig om kulturhistorisk bredd i undervisningen. Författarna tillägger: ”Vad här sagts om nordisk och jämförande folklivsforskning som merit för läroverkslärare gäller givetvis även för motsvarande lärare i enhetsskola, folkhögskola, seminarier och

lärarhögskola" (Folklivsforskningens meritvärde för skoltjänst, Rig 1961, s. 51).

Det kulturhistoriska perspektivet betonas i de ovan citerade artiklarna, vilket vittnar om den dåtida forskningsprofilen. Etnologiämnet är i dag alltjämt ett historiskt ämne, men med klarare förankring i social kontext.

Vad som ovan hävdats om etnologins värde för gymnasieundervisningen gäller i tillämpliga delar även för de social- och kulturanthropologiska ämnena. Den antropologiska forskningen – med vari-

erande förtecken – har i hög grad verkat stimulerande på ett flertal humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen och detta både genom val av forskningsmaterial och på grund av forskningsmetoder.

"Det är som mellanmänsklig kunskapsförmedling som kulturforskningen har en av sina viktigaste funktioner" har etnologen Åke Daun sagt. Att forskningsresultaten i form av kulturkunskap nu får en chans att hävda sig inom gymnasieskolans kursplaner är utomordentligt betydelsefullt.

Summary

The Secondary School and the Study of Culture

The Government Commission, appointed in 1976, on the Planning of Secondary School Education in Sweden has, in a report of principle, proposed that the *study of culture* should be introduced as a special subject.

The immediate reason for this proposal is to be found in the extensive immigration to Sweden in recent years. The subject Knowledge of Culture which is, by and large, a new project in the secondary school, aims at showing how cultural patterns are connected, what is meant by cultural identity, and how various historical, social and ideological factors interrelate. The study of this subject should make it easier to understand what problems are linked to the encounters of and conflicts between different cultures.

It is essential that the teaching should be linked to the pupils' own experience and insight – more varying today than before. And culture, as a concept, should be regarded anthropologically and ethnologically, that is to say culture is tantamount to the life patterns, activities and evaluations that sustain a society and comprise all manifestations of life from material to religious and social

phenomena. With such an approach we gain a survey, coherence and unity of the cultural pattern, which is of paramount importance lest singular exotic traits should appear unintelligible to the outside observer.

The cultural encounters of recent time have brought with them an awareness of problems of identity not only in the minds of immigrants but also as regards the local variations that are to be found within this country. The authors indicate different ways in which such knowledge may be gained in school: to make use of the cultural message that each pupil bears within him, to make the pupil obtain material on his own by active fieldwork, and to point to and utilize the research that is being pursued today within ethnology, social and cultural anthropology.

If an ethnological approach is applied, an increased knowledge of our own environment will probably bring about a greater ability to observe and understand the life patterns of other peoples. Today we relate cultural studies to a global world around us, at the same time as we witness how that world has moved into our own society.

”Fredmans Epistel N:o 83”

Av Gunnar Jungmarker

Nej, om något så märkligt som en nyfunnen Bellmanstext rör det sig inte här, ifall nu någon skulle tro det. Epistlarnas antal slutar definitivt med nummer 82. Rubriken ovan är hämtad från den vi möter som underskriftsrubrik på en dansk litografi vilken återger en komposition av Vilhelm Marstrand, en Bellmansapoteos i form av en transparang. Den målades för en festsammankomst i Köpenhamn 1843. — En bild presenteras alltså som fortsättning på Bellmans diktsvit, försedd med en skämtnumrering, fig. 1.

Kompositionen vill enligt litografiens underskrift visa ”Hvorlunde Bellmann [!] efterat have faaet nok af denne Verden farer til Himmels, og der complimenteres af Anacreon, Overskjænken ved Bacchi og Amoris Hof.” Karl Madsen talar i sin Marstrandsmonografi (1905) om ”det store Transparent han malte til det nystiftede skandinaviske Selskab med den Fremstilling af Bellmans Apoteose, hvis Komposition er kendt fra Bærentzens Litografi”. Originalmålningen finns alltså inte bevarad.

Målaren och yrkeslitografen Emilius Bærentzen (1799–1868) var en flitigt verksam artist inom båda dessa gebit, och 1837 hade han grundat firman ”Em. Bærentzen & Co. lith. Inst.”, vilken han drev fram till år 1845, då han överlät den på sina medarbetare. Det syns mig föga troligt att han själv har utfört det aktuella bladet: det bär inte hans signatur, har bara firmaadressen.

Vad kompositionen som sådan beträffar har den inte någon typisk Marstrand-

karaktär, visar inte konstnärens vanliga stramhet i bilduppbyggnaden — något som är lättförklarligt och motiverat genom dess uppgift att vara en tillfällighetsdekoration. Den består av tablåartade scener grupperade rytmiskt i ring — att på övligt sätt ”läsas” medsols — runt ett mörkt centrum.

Vad som visas är ett kuperat landskapsavsnitt, där en bergknalle välver sig, som i ett teatersceneri, kring en mystisk, dunkel grotta mitt i ett terrängparti befolkat med ett vimmel av figurer med olika karaktär och format.

Huvudpersonen, Bellman — knappast påfallande porträttlik (åtminstone inte i litografiåtergivningen) — vandrar, litet knegigt i motlut, uppför kullen mot dess krön, ledd och dragen framåt av små amoriner med hjälp av en blomgirland, medan efterhängsna och lekfulla små faunungar låtsas vilja bromsa honom. Han bär i ena handen sin hatt, sin tricorne, och i den andra en stor pokal, som en ångande kalk. Ovan honom svävar, vägledande och hyllande, två menlöst skyddsängelsartade muser — sångens och poesiens gudinnor — och framför tronar Anacreon med höjd skål vid ett smycket altare, väntande att få välkomna den svenske skalden, denne ”Nordens Anacreon”. Altarfoten är kringvuxen av buskiga vinrankor, vars druvor skördas och trampas till vin av flitiga putti, ett klassiskt sydländskt inslag i miljön. Denna huvudhandling utspelas reliefartat på krönet av en grund scen, avtecknande sig mot himmelskupan.

Bellmansapoteosen "Fredmans epistel N:o 83". Litografi från Bærentzens institut i Köpenhamn, efter en transparang målad av Vilhelm Marstrand 1843.

Det mer burleska livet är förlagt nära förgrunden; nära rampen är man frestad säga.

Centrum i bilden är den nämnda grottan med dess ljusdunkel. Där eldas under ett stort grunt kar eller fat i vilket det av beskäftiga tomtgubbar bryggs punsch: några hjälps åt att hålla i rom ("Rum") ur en stor butelj, andra rör om i brygden med stakar medan man väntar på en liten grupp tomtar som kommer dragande med en tvåhjulig tråkärria i leksaksformat full av citroner, eller kånkande på en jättesockertopp ["Raffina ..."]. Därmed blir punschingrediensernas trefald komplett. — Verksamheten inne i grottans dunkla djup kan komma oss att tänka på hur skalden och Bellmanskumpanen Hallman i sin parodi "Corpral Ölbom" apostroferar "du tomtbiss som styr i källrars rike"¹. — Tomtar hörde ju annars inte hemma i Bellmans mytologiska ikonografi.

Till nedre vänstra bildhörnet har målaren koncentrerat de figurer som skall representera Bellmans egen tid, hans krets och fantasivärld, fast vi nog har svårt att känna igen dem som sådana (litografens fel²): det är en samling fantasilöst entydiga, tunga och trygga borgartyper, robusta män och charmlösa kvinnor, ändå med anspråk på att föreställa "det Bellmanske Compagni, Corporal Boman, Mollberg, Ulla Winblad etc" enligt en initierad tidningsnotis. De sitter i en ivrigt pokulerande grupp runt ett bord i det fria. En av dem ligger redan stupad baklänges till marken, med tappad peruk, kritpipa och trasig harpa bredvid

sig i gräset. De uppvaktas av en liten tomte som kommer och bjuder på ännu mera dryckjom ur ångande pokaler. — Punschen dracks tydligen varm, likt glögg.

Marstrands fria teckningar av Bellmanspersonager visar en helt annan känslighet, inlevelse och tidsatmosfär än den som möter oss här; de är erkänt ypperliga. Vilhelm Marstrand (1810–1873), elev av Eckersberg och själv en av stormästarna i dansk konst under dess "Guldalder", var både genre-, historie- och porträttmålare och otroligt produktiv; han uppges ha utfört c:a 600 målningar och 10 000 bevarade teckningar! Gärna hämtade han motiv från skönlitteraturen, inte minst från teaterpjäser, Holbergs framför allt. Mycket givande var ur ämnessynpunkt också hans italiasesor. Vi svenskar har anledning att från vår horisont notera att han efter resor i Dalarna bl. a. utförde den figurmyllrande jättemålningen "Söndag vid Siljan", med kyrkbåtar och kyrkfolk på väg mot Leksand (1853), men inte mindre hans nämnda många teckningar med Bellmansmotiv. Gunnar Mascoll Silfverstolpe skriver välmotiverat om Marstrand, i sin uppsats "Bellmans diktvärld i bildkonsten"², att "den geniale målaren, den oöverträffade tecknaren intresserade sig synbarligen mycket för B., vilken ju för övrigt alltid haft en synnerligen stor publik i Danmark". Men när Silfverstolpe fortsätter att "År 1844 utförde han för skandinaviska föreningen i Rom en transparang med en Bellmansapoteos" så tar han helt fel beträffande både platsen — genom att han misstolkat Karl Mad-

¹ K. J. Hallmans monomana komedi "Finkel, eller Det underjordiska bränvinsbränneriet" (1776) handlar inte om ett bränneri under jord utan om ett mytiskt sådant i Underjorden.

² Införd i Bellmanssällskapets publikation *Bellmansstudier* 1924.

Madsen citerar i sin monografi, på tal i förbigående om Marstrands apoteos, ett skämtsamt turnerat brev från den kände politiske skriftställaren och aktive skandinavisten Orla Lehmann till onämnd adressat, daterat 16 januari 1844. Lehmann berättar där att ”Det er overdraget mig for de indesluttede 100 Rd. at kjøbe en smagfuld Present til Celeberrimo, divino maestro, som for den skandinaviske Selskab udførte den store Altertavle, hvis Ry har bredet sig till selve Rom.”³ – Det sista konstaterandet har Silfverstolpe uppenbarligen tytt så att ryktet om transparangen, ”Altartavlan”, har spritt sig från skandinavernas romkrets ut i själva Tiberstaden. – Men som vi skall se stiftades Det skandinaviske Selskab i Köpenhamn, det var där målningen tillkom och användes – och blev så uppskattad att detta inrapporterades ända ner till Italien.

J. L. Ussing, känd filolog och arkeolog, har en i numret för den 1 oktober 1865 av Illustreret Tidende införd artikel om Marstrand där han berör skillnaden mellan konstnärens arbeten med naturmotiv och de med diktade. Om de senare betygar Ussing, att vi följer Marstrand lika gärna ”naar hans Phantasi engang tager en dristigere Flugt og fører os hen i Eventyrets og Mythologiens flygtige Sphære, hvor Grunden ikke forekommer ham selv fast nok til et virkeligt Maleri, men hans geniale Aand henkaster Tanker, som andre Kunstnere skjenke en omhyggeligere Udførelse. Mange ville mindes hans store Transparent ’Bellmans Apotheose’.”

När Marstrand nu valde att vid en

högtidsfest utföra en dekoration i form av just en transparang kunde han bygga på gammal tradition. Sådana hade länge varit ett vanligt inslag i miljön både utom och inomhus vid stora festligheter, en bokstavligt lysande effekt i nordisk skymning i tider av dålig eklärering. Från att ha varit bara illuminationer med ett otal lyktor av vaxat papper, med ett talgljus inne i var och en av dem, täckande triumfbågar, obelisker eller väggfält och prydda med kanske bara ett namnchiffer eller emblem växte de ut till transparanger i egentlig mening, till stora bildkompositioner, då oftast målade på tunt vaxat tyg.⁴ Transparanger var förövrigt ett vanligt inslag också i teater- och ballettdekorationer, och för Marstrand med hans levande teaterintresse var det därför dubbelt naturligt att tillgripa den formen för en festdekoration.

Vad beträffar det aktuella Skandinaviska Sällskapet kan man följa dess tillkomsthistoria bl. a. i ett memoarverk av den ivrigt agerande professor H. N. Clausen (1877).⁵ Det visar sig att man i Köpenhamn först hade planerat att efter det mångomskrivna studenttåget till Uppsala 1843 stifta ett ”skandinavisk Samfund af kjøbenhavnske Studenter” för att ”fremme det sociale og literære Samfund imellem de skandinaviske Folk”, ett som dock skulle stå öppet också för andra, icke-akademiska medborgare. Detta projekt stoppades emellertid av den räddhågade Kristian VIII:s regering, som fruktade att där skulle drivas politik i den

³ Det citerade brevet är inte medtaget i Julius Clausens utgåva *Af Orla Lehmanns Papirer* (Kphmn 1903).

⁴ För bildtransparanger anlätades vanligen dekorationsmålare med teaterpraktik, som Desprez och Linnell i Sverige.

⁵ Henrik Nicolai Clausen, *Optegnelser om mit Levneds og min Tids Historie* (Kphmn 1877).

ömtåliga aktuella schleswig-holsteinska frågan.

I stället hade man då, den 1 september 1843, på försök grundat det här aktuella "Skandinaviske Selskab", vid ett inledande sammanträde hållet av "34 Mænd", bland dem den citerade politikern professor Clausen, som blev dess ordförande. Sällskapetets säte skulle vara i Köpenhamn — "Det synes naturligt, at det første Skridt af denne Art udgaaer fra den stad, der ved sin beliggenhed frembyder sig som Samlingssted for de fleste Reisende fra de forskjellige nordiske Lande."⁶

Första paragrafen i dess omsorgsfullt och försiktigt formulerade stadgar skulle lyda:

"Selskabets Formaal er att fremme en nærmere Forbindelse mellem de skandinaviske Folk dels ved regelmæssige selskabelige Sammenkomster med Svenske og Norske af de dannede Klasser, der besøge Kjøbenhavn, dels ved Foretagender, sigtende til at befordre almindeligere Kjendskab til de forskjellige skandinaviske Sprog, til Skrifter i disse af almeninteressant Indhold og overhovedet til de forskjellige Nationaliteter."

Detta nya sällskap fick överhetens tillstånd att existera, dock under myndigheternas ständiga och misstänksamma övervakning.⁷

Den 14 september annonserade man i

Berlingske Tidende att nästa dag skulle ett första sammanträde hållas i en lokal i "Nytov Nr 89, 2den Sal", för dem som anmält sitt intresse, och enligt notis två dagar senare hade 319 nya medlemmar därvid invalts. Sitt andra möte höll sällskapet förnämligare i Hotel d'Angleterre den 20 oktober, och "Berlingske" kunde nästa dag meddela, att medlemsantalet nu stigit till 530. "Hr. Pastor Grundtvig holt et smukt och hjerteligt Foredrag over 'Nordens historiske Forhold'. For og efter Foredraget afsang nogle af Sangforeningens Medlemmar fiirstemmige Sange" och man fattade beslut om utgivande bl. a. av en sångbok, planerade optimistiskt en Skandinavisk Literaturtidende och stiftade två kommittéer, en litterär och en "selskabelig".⁸ Vidare beslöts att så länge man saknade egen lokal skulle sammanträdena inskränkas till ett i månaden och december-mötet ges en särskilt festlig karaktär.

Från sistnämnda evenemang hade Berlingske Tidende den 21 december 1843 ett utförligt referat. Man kunde nu inräkna 851 medlemmar. Festen gick nästan helt i Bellmans tecken — en mellanfolklig skandinavisk artighet, som kanske avsåg att samtidigt övertyga höga vederbörande om sällskapetets politiska ofarlighet — och det var nu Marstrands nyskapade transparang prydde lokalen. Den var inte dess enda dekoration: "Paa et andet Sted i salen var i en Nische, omgivet af couleurve Lamper og Grønt, anbragt Friends Odin og Bissens Valkyrie". Så även det fornnordiska blev tillgodosett genom dessa skulpturer.

⁶ Notis i *Berlingske politiske og Avertissements-Tidende* 4 sept. 1843.

⁷ Sällskapetets handlingar har överlämnats till Köpenhamns Universitetsbibliotek.

⁸ För att lära medlemmarna läsa svenskt text "blev fra Tid til Tid uddelt ibland Selskabets Medlemmer Hefter, indeholdende udvalgte Læsestykker af svenske klassiske Forfattere med tilføjet Forklaring af enkelte Ord."

Om underhållningen noteras att ”Nedenstaaende smukke Sang [”C. M. Bellman”] af Poul Rytter blev afsungen før det første Foredrag”, och så citeras in extenso sångens fem verser. Den är påfallande illusionslös, om man betänker sammankomstens art, handlar om jordisk förgänglighet och vår ohjälpligt svunna storhetstid:

”Nordens Komet har endt sin stolte Bane,
Slukte forlængst er Straalerne den skød;
Trolddommen brudt, der mægted’ frem at mane
’Guldaldrens’ Høst af Sveas Klippeskjød:
Gustav er glemt og hans snildrige Følge
Gravene dølge,
Og der er tyst hvor før hans Drapa lød.”

Men kvar lever skaldens diktade gestalter:

”Gratier fra Gaden of Viingudens Præster, —
De blev til Rester,
Mens alt det Store blev i Graven lagt.
— — —
Og fra hans Lyra gjenfødte de svæved’,
Nu først de leved’:
Et evigt Liv i dem han lever selv!

Hylder da ham, hvis skjelsmske Muse svinger
Drukne Satyrer om i Kunstens Sal;
Ham, i hvis Skjemt Naturens Vemod klinger,
Ham, i hvis Latter sukker Livets Qval:
Nordens Natur, der bar ham ved sit Hjerte,
Sange ham lærte
Som altid Nordens Hjerter røre skal!”

Här poängteras alltså just de känslökomplicationer av vemod, svärmeri, bohemeri och skälmskhet som vi saknar i skildringen av litografibildens bellmansfigurer.

I programmet följde sedan föredragen: ”först gav Cand. Ploug en historisk Udsigt over Bellmans Liv og de Forhold, hvorunder han levede, og derpaa holdt Prof. Heiberg et udmærket humoristisk Foredrag over den æsthetiske Betydning af samme Forfatters Digte- og Sanger-

virksomhed. Før og efter Foredragene bleve Bellmanske Sange afsungne deels fiirstemmig deels solo. I den ene Ende af Salen var der i Transparent anbragt Bellmans Apotheose, en smuk og ypperlig Composition af Marstrand.” Och så följer i reportaget en detaljerad förklaring av dess innehåll. Festreferatet slutar med orden ”Dr. Westerberg [C. A. Wetterbergh, ’Onkel Adam’?] fra Sværrig takkede paa de svenske og norske Brødres Vegne. Kl 11 skiltes man ad.”

Att det blev Marstrand som fick måla apoteosbilden förefaller helt naturligt om man betänker hans ställning i konstlivet i Danmark och hans kända dragning till Bellmans fantasivärld. — Kanske har det också spelat in att han och ordföranden Clausen var gamla vänner. De hade umgåtts också i Rom under deras vistande där. Via den Bærentzenska litografien lär bilden ha blivit mycket populär och spridd i Danmark.

(Som ett kuriosum från en senare tid kan här i förbigående noteras hur August Strindberg — som ju skulle göra sig känd som raka motsatsen till Bellmansapologet — i ett tidningskåseri 1876 energiskt och stingsligt underströk att han för sin del absolut nekade att godta danskarnas uppfattning av Bellman, vilken han fann vara alltför okomplicerad och grund, enbart inriktad på det bacchanaliska. I deras framställningar möter oss enligt Strindberg ”en glädje, men en som skrålar — den är dansk.” (Här har vid tidningsartikeln försiktigtvis tillagts den inskränkande noten ”Förf. menar den öfverensstämmer med den danska uppfattningen av Bellman”). En särskild gliring ger Strindberg den köpenhamnske skådespelaren Mantzius för att denne dristat sig att uppträda i Sverige som Bellmanstolk, hade vågat ”resa till Stockholm för att lära stockholmarne sjunga Bellman!”).⁹

⁹ Strindbergs kåseri ”Konsten, det konstiga och det naturliga” publicerades, under signaturen ”S-g”, i DN 23 maj 1876. — Utgångspunkten för S:s kritik var den danske skulptören Louis Hasselriis’ Bellmansstatyett, som utställdes i Stockholm på Nationalmuseum, i trolig förhoppning att där få den såld, vilket S. fann oblygt. — S. hade f. ö. själv relativt nyss suttit modell för Alfred Nyströms bellmansskulpturer.

Litografien efter Apoteosbilden bidrog i varje fall till att hålla minnet av tillfällighetsdekorationen levande och göra den även i fortsättningen ofta diskuterad och utnyttjad. Man har liknat den vid en bacchanalisk variant på "Elverhøi", J. L. Heibergs ständigt på nytt uppförda nationella festspel av år 1828. P. Hansen hävdar för övrigt i *Den Danske Skueplads, I* (1922) att Heibergs specialitet vådevillerna hade fått sin inhemska lokalton, i kontrast mot de gängse fransk-tyska importpjäserna, genom inspiration från Bellmans stockholmskildringar, vilka visat vägen. Och "Bellmans flesta Epistlar kan kallas odramatiserade vådeviller." Mascoll Silfverstolpe talar också om att Bellman röjde "en dramaturgs livfulla insceneringskonst". Kanske har pjäsen uppförts med en dekoration där apoteosbildens tomtegrota hade motsvarats av älvornas hög. Vid den figurerar ju också "Elverfolk, Nisser og Trolde", dessa "Underjordiske", enligt pjäsens scenanvisningar.

Hade Marstrands komposition alltså ett eventuellt nedärvt teaterpåbrå, om också diskutabelt och vagt, så fick den i varje fall ett par teatraliska avläggare. Karl Madsen noterar att studentskalden och politikern Carl Ploug – vilken ju liksom Heiberg enligt vad vi sett uppträdde under Sällskapetets festkväll – "lod 1845 i en dramatisk Bagatel Billedets Figurer træde agerende ud af Rammen. Billedet skal desuden [enligt Ussings ovan citerade tidningsartikel 1865] have inspireret Bournonville til 'Polskdansen i Grønaland'." I varje fall komponerade denne 1845 en balett helt enkelt kallad "Bellman".

Bellman har som "Nordens Anakreon" haft en grundmurad popularitet i vårt

södra grannland, därom skulle många fler vittnesbörd än de ovan anförda lätt kunna framletas. Låt oss här bara ytterligare notera att Vilhelm Andersen i sin rikt dokumenterade litteraturhistoriska skildring "Bacchustoget i Norden" (1904) har med stor veneration placerat honom som en huvudfigur. Samt att också Heiberg har behandlat det dionysiska hos den svenske skalden i en essay.

Man har tidigare, fast felaktigt, gissat på ännu en eventuell avläggare av Marstrands Bellmansapoteos. Detta skulle, mirabile dictu, gälla vår mest kända nykterhetsaffisch, "Brännvinsdraken".¹⁰ Denna färglitografi hade dansk-tyskt ursprung, stammade från Hamburg-Altona, men spriddes också hos oss dels som importerad, med svensk text, och dels i en svensk kopia (litograferad av C. A. Dahlström).

Gemensamt har apoteosen och affischen bara att de visar ett landskap med grottförmationer där det mitt i centrum under bar himmel flamlar eld över vilken man tillreder spritdrycker, medan råvarorna förs fram dit, samt att drickande och druckna människor finns utspridda i terrängen.

Om den nyväckta militanta nykterhetsrörelsen fann den populära Bellmanapoteosen utmanande, för att inte säga hädisk, så är detta naturligt. Och då kunde det ha varit ett verkningsfullt och smart grepp att med utgångspunkt från den skapa en motbild, turnerad som en anti-apoteos. Men hypotesen stupar på kronologiska fakta: det visar sig att affi-

¹⁰ Förf. har en artikel "Kring 'Brännvinsdraken'. En nykterhetsaffisch, dess varianter och bakgrund" under arbete.

schen är inskriftligen daterad 1842 medan Marstrands-kompositionen ju tillkom först i slutet av år 1843.

Intet hindrar dock att den stora allmänheten, okunnig härom, uppfattade tillkomstsituationen så som hypotesen velat göra gällande. I så fall kunde man åskådligt i dessa båda bilder tycka sig se

brytningen utspelas mellan å ena sidan den dittillsvarande, obekymrat hämnings- och ansvarlösa bacchusdyrkan och å den andra en nyväckt samhällstillvänd och hälsomedveten demokratisk opposition, som snart utvecklades till en stor, organiserad folkrörelse.

Zusammenfassung

„Fredmans Epistel Nr 83“

Der schwedische Dichter Carl Mikael Bellman (1740–1795) gab 1790 eine Sammlung von 82 Gedichten unter dem Titel „Fredmans Epistlar“ heraus. Die Überschrift oben mit ihrer scherzhaften Numerierung steht als Unterschrift unter einer Lithographie, die auf ein Transparent, eine Bellmanapotheose, zurückgeht, das 1843 für ein Fest zu Bellmans Gedächtnis angefertigt worden war. Das Transparent war eine Komposition des berühmten dänischen Malers Vilhelm Marstrand. Das Original existiert nicht mehr, ist aber der Nachwelt bekannt durch die erwähnte Lithographie, Abb. 1.

Zu einem Erinnerungsfest eine Dekoration in Gestalt eines Transparentes herzustellen, war eine alte Tradition. Aus einfachen Illuminationen in Form von Laterne aus Ölpapier mit eingesetzten Talglichtern hatten sich die Transparente zu grossen Bildkompositionen entwickelt, die häufig auf dünnen, gewachsenen Stoff gemalt wurden. Auch als Theater- und Ballettdekorationen waren sie üblich, und Marstrands Interesse am Theater ist bekannt.

Das hier behandelte Transparent zeigt zuoberst Bellman, über dem zwei Musen schweben, im Himmel auf dem Weg zu dem griechischen Dichter Anakreon (er selbst wurde der Anakreon des Nordens genannt). Die pokulierende Gesellschaft unten links repräsentiert Bellmans eigene Zeit. Im Mittelpunkt des Bildes sieht man eine Grotte, in der eifrige Wichtelmänner in einem grossen Gefäss Punsch brauen: einer giesst Rum hinein, einige rühren um, und weiter unten kommen andere mit Zitronen und einem grossen Zuckerhut herbei.

Angeordnet wurde das erwähnte Fest von der 1843 in Kopenhagen gegründeten „Skandinaviske Selskab“. Diese hatte es sich zur Aufgabe gemacht, die Beziehungen zwischen den skandinavischen Ländern durch gesellschaftliche Zusammenkünfte zu fördern. Bei einer solchen im Dezember jenes Jahres wurde das Lokal mit der Bellmanapotheose, Vilhelm Marstrands neu geschaffenen Transparent, geschmückt, das ein Zeugnis unter vielen anderen dafür ist, welcher Beliebtheit der schwedische Dichter sich in Dänemark erfreute.

Översikter och granskningar

Döendets kulturella organisation

Av Jonas Frykman

Julio Ferrer-Mariné: I väntan på döden.

En etnologisk undersökning av åldringarnas situation på en långvårdsavdelning. English summary. Diss. Institutet för folklivsforskning. Akademilitteratur. Stockholm 1981. 197 s., ill.

Det är en omtumlande upplevelse att läsa Julio Ferrers doktorsavhandling. Man får i den följa döendets vardag: hur människor vårdas och förbereds för döden på en långvårdsklinik. Framställningen är rik på detaljer och ger ovanligt närgångna människobeskrivningar. Realismen är stundvis skakande. Författaren har vinnlagt sig om att visa upp ångest, lidande och våld i obarmhärtig nakenhet.

Styrkan i denna skildring från dödens väntrum finns i de nära människoskildringarna och i det brinnande engagemang som bär upp dem: det är en hjärtats avhandling. Svagheten finns på det vetenskapliga planet. Man ser inte skogen för bara träen; man förstår inte strukturen för bara människor.

Ställningstaganden

Ferrers målsättning är missionärens. Han vill förändra långvården som har blivit till det moderna samhällets "ättestupa". Det är viktigt att läsaren vet detta. Ställningstagandet genomsyrar nämligen såväl analys som beskrivningar. Jag skall därför inleda med att referera hans utgångspunkter.

Välfärds människan har berövats döendets konst, gjorts främmande till sin egen död. För medeltidens människa var döden ständigt närvarande i det dagliga livet. Genom ritualiserade förberedelser var den vorden en nära bekant.

Att så inte längre är fallet skylles en serie samverkande skeenden. Ett är att det finns för många gamla idag: hög ålder medför inte längre några pluspoäng. Efterfrågan är för låg och tillgången för stor. Det värdefulla livet är det aktiva.

De flesta klarar sig på egen hand utan att belas-

ta långvården. De spelar ner sin betydelse, blir till "ålderdomsbrottslingar" som vet att deras sårmarke är käppen och de grå håren. Men ett ökande antal tas ändå in för vård. Orsaken är, enligt Ferrer, att allt fler i förtid slits ned i en omänsklig produktionsapparat. I takt med att kraven på produktionsapparatens slagfält stegas orkar inte alla med, de skördas i förtid.

För att få människorna att dock gå ut i striden viftar staten och industriägare med en saftig ATP när slitet är över. Men, fortfarande enligt Ferrer, hinner folk inte tillgodogöra sig de stora belopp som de i verkligheten betalat in under sina aktiva år: de dör i förtid eller tas omhand för vård. Värst drabbas arbetarklassen vilket gör ATP till ett gigantiskt svindleri.

Döden förnekas i den dagliga verksamheten. På sjukhusen där den borde finnas, bortförklarar man den. Sjukvården har lagt beslag på kunskaper i döendets konst som en gång fanns i var mans medvetande. Döden är inte längre ett långt livs slut utan ett medicinskt olycksfall. Myten om det välfärdsbringande samhället måste vidmakthållas.

När människor ute i det dagliga livet vet att döden sköts av proffs i vitt, avstår de också från att engagera sig i sin nästas död. Det sociala skyddsnätet blir till livssammanhangens fångstnät.

Julio Ferrers kritik av den farliga sjukvården är en återklang av det senaste decenniets intensiva debatt. Namn som Ivan Illich och André Gorz har flitigt figurerat som slagträn när det vita etablissemanget attackerats. (Ironiskt nog har dessa radikala vänsterdebattörer blivit nya husgudar hos de politiker som letar efter möjligheter att skära i den offentliga sektorn).

Ferrer har en metod att riva undan dimridåer och få människor att upptäcka vad samhället gör med dem. Han hämtar den från just Illich. Sjukvården måste lämna ifrån sig den död den har exproprierat. Äldre och sjuka bör vårdas av familj och anhöriga. Men några kommer att behöva sjuk-

husvård och för att avgöra vilka, föreslår Ferrer en tredelning av de äldre. För det första de pigga åldringarna som dör knall och fall — de kräver ingen vård. För det andra de som är svårt sjuka — på dem bör man inte slösa med resurser eftersom utgången är så viss. Så finns en tredje kategori: de lätt sjuka. Dem skall man hjälpa så att de kan återvända till ett "normalt liv".

Med detta urvalsförfarande, som Ferrer kallar "triage" skulle vi få en syn på de äldre som vore mer "naturlig". "Endast de starka — psykiskt och fysiskt — skulle överleva och följaktligen skulle de äldre återfå en hög status, samtidigt som våra attityder till åldrande och död förändrades" (168).

Det är knappt femtio år sedan dylika sorteringsförlag flaxade omkring i offentligheten. Och då framfördes de inte från den politiska vänstern. Jag har svårt att se hur denna lösning kan förenas med Ferrers för övrigt starka mänskliga engagemang.

Den kulturella scenen

För att pröva föreställningarna om långvården och dess funktioner i dagens välfärdssamhälle valde författaren att göra en enda djupstudie. Under elva månader var han anställd som vårdbiträde på Avdelning 1, Betaniastiftelsens sjukhus i Stockholm. Analysen grundar sig på hans dagliga erfarenheter, på intervjuer med patienter och personal och på en mindre enkät.

I några inledande meningar knyter Ferrer sin studie till raden av lokalundersökningar som utförts med det interaktionistiska perspektivet som bas. Avhandlingen är dock svår att etikettera rent vetenskapsteoretiskt. Den är snarare strukturalistiskt färgad men har inte denna riktnings stringens i symbolanalys och studier av kulturella system. Det förefaller mer korrekt att tala om influenser än perspektiv. Beskrivningar av scenen och händelserna tar ofta överhanden till analysens nackdel.

Betania var tillfälligt inhyst i Allmänna BB:s lokaler från början av seklet i väntan på att ett nytt ändamålsenligt långvårdssjukhus skulle uppföras. De yttre villkoren var därför exceptionella. Avdelningen samlade de mest handikappade av de gamla och sjuka. Den karaktäriserades av ett biträde som "landstingets avstjälningsplats".

Personalen på avdelningen byttes ofta ut. Efter som arbetet var tungt, delvis motbjudande och föga prestigeladdat ville ingen stanna som kunde få bättre jobb. Många av vårdarna kom från Finland eller medelhavslanderna.

Avdelningens kultur byggdes alltså upp utifrån på minst sagt egendomliga villkor: otidsenliga lokaler, hög personalomsättning, människor med skiftande etnisk tillhörighet, patienter vars mentala och fysiska hälsa utmanade gängse föreställningar om normalitet.

Ferrer beskriver sitt förstaintryck av mötet med avdelningen. En stank av urin, avföring och kallbrand dränkte varje annan information som den instruerande sjuksköterskan försökte ge honom. Miljön måste ha uppfyllt också de värsta farhågor.

Ständiga regelbrott

Vid ett ytligt betraktande är patienternas tillvaro ett enda långt groteskeri. De mest vimsiga är sängbundna och drogade till passivitet. Personalen har övertagit skötseln av deras kroppsfunktioner. De mer alerta skjutsas omkring i rullstol. Åter andra kan röra sig själva men hinner aldrig till toaletten i tid. Flera av de sångliggande är stympade på diverse sätt.

Personalen skötte, enligt Ferrer, sina uppgifter under svåra villkor varför de regelbundet bröt mot alla upptänkliga föreskrifter. Såväl grundläggande hygieniska påbud som allmänna moraliska principer rörande mänsklig värdighet åsidosattes med viss likgiltighet. En del av Ferrers försök att begripa kulturen på avdelningen formar sig därför till ett jagande efter brott mot arbetsrutinerna.

Han märker patienternas kuddar för att undersöka om knäkuddarna förväxlas med huvudkuddarna. Han malar tvättvagnen med vattenfärger för att få bevis för att den inte tvättas enligt reglementet. Han går punkt för punkt igenom städningens rutiner och finner minst tretton regelbrott. Han upptäcker att matningen går för fort, att löständerna borstas för dåligt osv. Som ett nitiskt skyddsombud spårar han damm, förfall och slapphet.

När Ferrer beskriver rondens talas det mest om läkarens avvikelser från schemat. När årsrytmen på avdelningen tecknas uppehåller sig Ferrer vid att julkrubbans gipsfigurer var trasiga och att man glömde fylla julgranskaramellerna med godis osv.

Framställningen ger en bild av en värld i kaos. Oordningen upptar mer av författarens uppmärksamhet än mönstren, regelbundenheterna och kulturens bärande principer.

Öföklarade lidande

I ett omfattande deskriptivt kapitel skildras femton olika patientöden som författaren kunnat följa.

En svårt cancersjuk kvinna förvägras den smärtlindring hon begär. Hennes tandprotes försvinner och ingen bryr sig om att skaffa den tillrätta. Timmarna innan hon dör kräver arbetsrutinen att hon skall först matas, sen duschas trots att hon är ytterligt försvagad.

En annan tortyrmetod skildras när en nyintagen kvinna skall duschas. Med våld kläs hon av in på bara vårtorna som hon generat kämpar för att dölja. Tillsammans med en oförstående libanes håller författaren henne inne i duschen – alla protester till trots. Den hotande miljön och den brutala behandlingen driver henne till självmord.

En annan kvinnlig patient har centimeterdjupa sår på skinkorna orsakade av att man glömt henne på hett bäcken, ytterligare en tas ifrån ringklockan därför att hon i sin ångest ringde för ofta på personalen. Förteckningen på övergrepp kan göras längre.

Det ena oförklarade lidandet staplas ovanpå det andra. Som läsare undrar man förskräckt om det verkligen går till så här på en långvårdsklinik. Om så är fallet är det vanvård av allvarligt slag. Författaren vill uppenbarligen också provocera fram ett ställningstagande. Det pyser av mäktig indignation bakom orden som skildrar verkligheten.

Men är det verkligheten? Detta kunde författaren givetvis kontrollera genom jämförande studier på andra kliniker. Jag menar dock att han gått förbi de möjligheter som faktiskt fanns att blottlägga strukturerna på den avdelning där han arbetade. Ferrer beskriver lidandet, vardagsrutinerna och aktiviteterna ur avvikelse-perspektivet. Han ser brotten men inte hur systemet är uppbyggt och varför det fungerar som det gör. Man kan kräva av en journalist i helvetet att han skall ge precisa beskrivningar. Av en forskare att han ger en rapport av lidandets kulturella organisation. Den förste skall presentera information, den andre underlag för förståelse.

Vårdens ordning

Varje sjukhusavdelning består av ett antal delkulturer. Analyserar man hur dessa är uppbyggda och hur de avgränsas mot varandra bör den annars kaotiska verkligheten bli något mer gripbar. Åtminstone är detta ett etnologiskt och kulturorienterat perspektiv.

Att analysera delkulturerna är att på allvar slå fast att enskilda människor skapar sin egen verklighet. De söker efter mönster, ordning och mening utifrån de villkor som erbjuds. Sedan är det en

annan sak att villkoren kan vara hårda, att den kultur människor bygger är full av motsägelser eller destruktiva drag. Men det finns en strävan efter att skapa samklang mellan alla lager av erfarenheter – också på en långvårdsklinik.

Bara genom så enkla metoder, som att undersöka hur patienternas tidsliga, rumsliga och sociala värld var formad får man några av grundstenarna i dessa människors kultur. När t. ex. Ferrer berättar om sängarna, så uppehåller han sig vid de olika konstruktioner och material som finns. Däremot får vi föga insikt i vad sängen betydde för patienten. De flesta upplevelserna måste ju vara relaterade till denna speciella möbel. Vidare kunde vi se patienternas rumsliga landskap: salen, korridoren, avstånden till toaletten, matsalen, världen utanför etc. just ur patienternas synvinkel. I stället framställer Ferrer å ena sidan den formella strukturen och å andra sidan sin egen reaktion på villkoren.

På likartat sätt vore det givande att se patienttid i stället för sjukhustid, patienternas nätverk och relationer till varandra och till personalen i stället för de formella rutinerna etc.

Gränsdragningen mellan de två kulturerna – patienternas och vårdarnas – var t. ex. strikt. Mat som varit inne hos en patient betraktades som kontaminerad och slängdes. Peruker, tandproteser, lösbröst såg personalen på med djupt känd motvilja och, som författaren säger, ångest. Vissa av sådana reaktioner kan förklaras med formella hygienregler. Äcklet och avskyn, ångesten och rädslan förklaras också av att sociala gränser måste vidmakthållas, att kognitiva kategorier inte fick sammanblandas. Logiken i hur ett sådant gränsförsvar byggs upp har utförligt diskuterats av brittiska antropologer inom den strukturalistiska traditionen.

Sannolikt hade en analys just av hur sociala och kulturella kategorier var ordnade på avdelningen i fråga kunnat ge större överblick i den annars förvirrade mångfalden. När Ferrer ger förklaringar till människors beteenden faller han också tillbaka på det individuella: den enskildes ångest och inre konflikter bildar underlag för handlingarna. Sådana motiv finns alltid, det är givet, men etnologer borde vara bättre skickade att göra kulturanalys än individanalys.

Snubbeltrådar

Ferrer har i avhandlingen visat sig vara en utmärkt iakttagare. Få hade kunnat bedriva ett sådant fältarbete som han gjort. Nu har observatio-

nerna och intervjuerna pressats in i en disposition som ständigt faller varje försök till att steg för steg bygga en helhetsbild och att ge överblick och åskådlighet.

Denna allmänna reflektion kan kompletteras med mer specifika irritationer över att kapitelrubriker och innehåll ofta befinner sig i otakt. Rubriken Äldre källor rymmer t. ex. inte så mycket en källdiskussion som ett referat av 1700-talsläkaren Garmanns tro att de döda fortsatte att leva i graven. Kapitlet Historisk överblick missar de centrala etnologiska verken i ämnet, varför vi får liten kunskap om döden i bondesamhället. Parentetiskt vill jag också vända mig mot författarens uppfattning om att det var så trevligt att dö i äldre tid och att familjen och släkten tog väl vara på sina gamla. Detta är en alltför svepande och tyvärr alltför spridd idealbild.

Vidare är jag störd över att avsnittet Källkritiska problem skall omfatta såväl syfte för undersökningen, metodiska överväganden som redovis-

ningstekniska frågor.

Avhandlingens innehållsrikaste kapitel heter Människorna och i det behandlas allt utom den fysiska miljön och dagsschemata: patienter, personal, upplevelser av ångest, äckel och stress, en diskussion för och emot dödshjälp samt slutligen en summerande mer allmän diskussion av döden på långvården. Det blir otympligt.

Unika bilder

En berättigad kritik får inte skymma att Julio Ferrer lagt fram ny och spännande kunskap. Dessutom från ett fält som är så centralt och ouppmärksammat som just långvården. Han har också haft modet att sticka ut halsen, vågat ta ställning och vara provokativ. Det kanske inte ger omedelbara vetenskapliga poäng. I så fall stämmer detta med Ferrers allmänna målsättning som förefaller att vara att skaka om mer än befästa. Kan en moralisk kritik av detta slag ge effekt?

Medeltidens jordbruk

Av Janken Myrdal

Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. 1–22. Helsingfors, Köpenhamn, Malmö, Oslo 1956–1978. 7 250 s., ill.

Den historieintresserade som första gången stöter på Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid blir nästan utan undantag omåttligt förtjust. Här tycks allt väsentligt vetande finnas samlat, och utförliga litteraturhänvisningar leder vidare på varje område. Lexikonet har också blivit standardverket för all kulturhistorisk forskning inte bara för medeltiden, utan även för senare perioder, och medeltidsforskaren tar gärna sin utgångspunkt i lexikonets artiklar när han skall ge sig in på ett nytt område. Kulturhistoriskt lexikon är ett av de mest grundläggande verken inom historieforskningen som överhuvudtaget har givits ut i Norden.

Lexikonet innehåller en överväldigande mångfald. Över 700 författare har på över 7000 sidor i cirka 4000 artiklar behandlat de mest skilda äm-

nen.¹ Jag har valt ut ett ämne, jordbruk, och skall försöka belysa hur detta behandlats i lexikonet.

En brist hos Kulturhistoriskt lexikon är att det inte finns något systematiskt register. Den som är intresserad av exempelvis mått och vikt är tvungen att bläddra igenom hela lexikonet eller åtminstone hela det alfabetiska registret. Jag har här gjort en sammanställning av jordbruksartiklarna. En systematisk sammanställning har i sig alltid ett visst mått av godtycke. Jag har tagit med de artiklar som i huvudsak behandlar jordbruksförhållanden eller som innehåller viktiga avsnitt om jordbruk. En snäv begränsning till åkerbruk och boskapskötsel har iakttagits, trädgårdsskötsel är ej med. Inte heller förädlingen av råvarorna som malning, smörkärning, slakt eller mältnig, är medtagen. Hela den sociala och äganderättsliga delen med

¹ Om lexikonets tillkomst och organisation se John Granlund i *Rig* 1979 s. 17–21.

exempelvis byalag och skiftesväsen har lämnats åt sidan, liksom handel med uppslagsord som kornhandel och smörhandel, även om dessa förhållanden haft ett stort inflytande på jordbruket. Det har inte heller varit möjligt att ta med alla artiklar där jordbruk nämns i förbigående, i så fall skulle listan blivit åtskilligt längre.

Åker, äng och odlingsystem

Ager. 1: 32–54, 21: 79 A. Steensberg.
 Draen o draening. 3: 352–354. A. Steensberg.
 Eng. 3: 624–631, 21: 147 A. Steensberg, L. Reinton, A. Oja.
 Envangsbrug. 3: 686–693. A. Steensberg, H. Björkvik.
 Fornåkrar. 4: 523–527. D. Hannerberg, H. Björkvik, A. Steensberg.
 Forte. 4: 536–539. A. Steensberg.
 Graesmarksbrug. 5: 515–516. A. Steensberg, D. Hannerberg, H. Stigum.
 Gödsling. 6: 19–24. J. Granlund, K. Vilku, A. Steensberg, L. Reinton, J. Benediktsson.
 Jordbruk. 7: 621–634. T. Lagerstedt, S. Ljung, A. M. Soininen, R. Rosén, A. Steensberg, M. M. Lárusson.
 Kog. 8: 620–621. A. Steensberg.
 Löt. 11: 158–165. H. Ståhl, F. Hedblom, Å. Granlund.
 Nyodling. 12: 393–403. D. Hannerberg, A. Steensberg, H. Hovstad, E. A. Virtanen.
 Odlingssystem. 12: 511–513. D. Hannerberg.
 Overdrev. 13: 61. O. Widding.
 Reitbruk. 14: 33–34. H. Björkvik.
 Svedjebuk. 17: 486–501, 21: 326. K. Vilku, G. Berg, H. Björkvik, S. Thorarinsson, A. Steensberg, K. Hald.
 Tovangsbrug. 18: 536–539. S. Gissel, K. Vilku.
 Trevangsbrug. 18: 624–626. S. Gissel.
 Vang. 19: 485–493. O. Widding, E. Jutikkala, K. Hald, O. T. Beito, H. Ståhl, D. Hannerberg.
 Vret. 20: 261–263. M. Eriksson, O. Widding, C.-E. Thors.
 Ängsskötsel. 20: 541–543. G. Berg.

Åkerväxter

Byg. 2: 405–407. A. Steensberg.
 Hampa. 6: 105–109. I. Granhall, T.-I. Kaukonen, A. Steensberg, O. A. Hoeg.
 Havre. 6: 267–269. O. A. Hoeg, A. Oja.
 Hestebønne. 6: 523–524, 21: 197–198. J. Lange, A. Oja.
 Hvede. 7: 172–175. K. Jessen, H. Hjelmqvist, E. Kivikoski, G. Kerkkonen, M. M. Lárusson.
 Korntal. 9: 166–167. T. Lagerstedt, G. Olsen, H. Björkvik, M. M. Lárusson.
 Lin. 10: 578–582. J. Lange, M. Hoffmann, T.-I. Kaukonen, M. M. Lárusson.
 Rovor. 14: 431–433. H. Hjelmqvist.
 Råg. 14: 551–558. H. Hjelmqvist, K. Vilku.
 Tistel. 18: 392–393. I. Christiansen.
 Ugras. 19: 262–270. O. A. Hoeg, P. Einarsson, J. Lange, H. Hjelmqvist, K. Vilku.

Aerter. 20: 578–582. J. Lange, B. Eithun, H. Hjelmqvist, K. Vilku.

Redskap och metoder vid odling och skörd

Brynestein. 2: 285–288. R. Falck-Muus.
 Grep. 5: 452–455. A. Steensberg, K. Vilku, H. Stigum.
 Hakke. 6: 49–50, 21: 192–193. A. Steensberg, H. Stigum, K. Vilku, J. Myrdal.
 Harv. 6: 239–240. J. Granlund, N. Valonen.
 Hesje. 6: 521–522. H. Stigum.
 Hesteko. 6: 545–548, 21: 198. A. Liestöl, R. Norberg, N. Valonen.
 Hömått. 7: 300–301. S. O. Jansson, H. Björkvik, M. M. Lárusson, A. Oja.
 Lauv, lauving. 10: 357–361, 21: 271. A. Ropeid, J. P. Lamm, K. Vilku.
 Lie, liesmide. 10: 539–543. A. Nyman, K. Vilku, M. M. Lárusson.
 Plogland. 13: 328. S. O. Jansson.
 Plov(ard). 13: 330–350, 21: 297. A. Steensberg, R. Jir-low, K. Vilku, H. Stigum.
 Råfsa. 14: 584–586. J. Granlund.
 Seldon. 15: 106–117. H. Hagar.
 Sigd. 15: 180–185. H. Stigum, J. Granlund, K. Vilku.
 Skovl. 15: 672–674. G. Lerche, A. Steensberg, R. Norberg.
 Skörd. 16: 149–155, 21: 316. J. Granlund, K. Vilku.
 Slätter. 16: 230–240. J. Granlund, M. M. Lárusson, K. Vilku.
 Snæs. 16: 343–344. P. Rasmussen, S. O. Jansson.
 Snidel. 16: 347–348. H. Stigum, O. Højrup.
 Spadbruk. 16: 444–447. M. Eriksson.
 Spade. 16: 447–454. G. Lerche, R. Norberg, H. Stigum, K. Vilku.
 Sädd och sättning. 17: 660–664. J. Granlund, H. Björkvik, J. Benediktsson.
 Trave. 18: 575. S. O. Jansson.
 Trösk. 19: 32–37. J. Granlund, A. Ropeid, K. Vilku.
 Vagn. 19: 430–436, 21: 332. G. Berg, J. Benediktsson.

Boskapskötsel

Beite. 1: 420–424. L. Reinton, S. Suvanto.
 Biskötsel. 1: 631–634. A. Sandklef.
 Driftetae. 3: 310–313. A. Steensberg, G. Hafström.
 Ejermærke. 3: 543–548, 21: 146. M. M. Lárusson, L. Reinton, A. Steensberg, G. Hafström.
 Fjerkræe. 4: 387–392. A. Steensberg, A. Oja, L. Weiser-Aall, J. Benediktsson.
 Får. 5: 44–47. J. Bernström.
 Fåreavl. 5: 47–56. N. Oxenvad, J. Bernström, J. Granlund, A. Oja, L. Reinton, M. M. Lárusson.
 Fäbagge. 5: 56. S. Ljung.
 Geiteal. 5: 241–245. L. Reinton, J. Benediktsson, N. Oxenvad, A. Oja.
 Get. 5: 289–293, 21: 182. J. Bernström.
 Gæss. 5: 684–689, 21: 192. J. Bernström.
 Hund. 7: 64–74. J. Bernström.

Husdyrsygdomme. 7: 124—133, 21: 202. C. C. Matthiessen, G. Kerkkonen.
 Hyrde. 7: 201—208. A. Steensberg, R. Frimannslund, M. M. Lárusson.
 Häst. 7: 272—278, 21: 204. K. Vilkuna, A. Ropeid, P. Tuff, K. Hald, A. Steensberg.
 Kvaegavl. 9: 582—599, 21: 254—255. A. Steensberg, L. Reinton, M. M. Lárusson, T. Lagerstedt, A. Luukko, A. Oja, C. C. Matthiessen, K. Vilkuna.
 Kyrkjekrötter. 21: 255—257. H. Björkvik, G. Berg.
 Kyrslag. 10: 39—40. H. Björkvik.
 Mjölkhushållning. 11: 661—665. A. Olsson, K. Vilkuna.
 Mulkorg. 12: 5. J. Granlund.
 Nötkreatur. 12: 477—482, 21: 290. J. Lepiksaar, K. Vilkuna, S. Berge, T. Hatting.
 Rensköttsel. 14: 72—76. B. Sommarström.
 Ringstav. 14: 338—339, 21: 308. G. Berg, H. Stigum.
 Rop. 14: 402—405. J. Granlund, M. Ramsten, K. Vil-kuna.
 Skälla. 16: 89—92. R. Norberg.
 Svin. 17: 565—570. A. Ropeid, S. Berge, K. Vil-kuna, J. Lepiksaar.
 Svineavl. 17: 570—582. A. Steensberg, G. Berg, A. Ropeid, J. Benediktsson, K. Vil-kuna.
 Tjuder. 18: 409—412. M. Szabó.
 Trackdyr. 19: 8—13. A. Steensberg, A. Ropeid, J. Benediktsson, G. Berg, K. Vil-kuna.
 Utegångshästar. 19: 376—379. G. Berg.
 Vallgång. 19: 478—480. J. Granlund, K. Vil-kuna.

Jordbrukets byggnader och hägnader

Fjös. 4: 399—404. H. Stigum, K. Eldjárn, A. Steensberg, J. Granlund, N. Valonen.
 Fäbod. 5: 56—61. F. Hedblom, A. Oja.
 Hegn. 6: 279—292, 21: 193. O. Höjrup, G. Hobroh, A. Oja, R. Frimannslund, M. M. Lárusson.
 Kviar. 9: 554—556. K. Eldjárn, L. Reinton, P. Hovda, H. Ståhl.
 Lada. 10: 129—139, 21: 259. O. Homman, N. Valonen, A. Steensberg, H. Stigum, K. Eldjárn.
 Ria. 14: 162—164. N. Valonen.
 Stall. 17: 31—34. G. Berg, H. Stigum, J. Benediktsson.
 Saeter. 17: 712—718. H. Björkvik, J. Benediktsson.

Har man läst dessa artiklar i en följd har man också läst den bästa genomgången av medeltidens jordbruk. Det är en splittrad men innehållsrik läsning. Här finns mängder av teorier, uppslag och faktamaterial. Många av författarna har bedrivit egna källforskningar och det flödar av källbelägg.

Artiklarna har många olika författare, men några framträder mer än andra. Axel Steensberg dominerar helt som författare till artiklarna om danskt jordbruk, och Kustaa Vil-kuna intar samma ställning vad gäller de finska artiklarna. För Norge intar Halvard Björkvik, Lars Reinton och Hilmar

Stigum de främsta platserna, och för Island har Magnús Már Lárusson och Jakob Benediktsson skrivit de flesta artiklarna. John Granlund och Gösta Berg har skrivit mest om det svenska jordbruket.

För de fem länderna används delvis olika källmaterial. För Island intar sagorna en dominerande plats, även för Norge används dessa. För den finska jordbrukshistorien spelar språkmaterialet en mer framträdande roll än i något annat nordiskt land, med hjälp av språkmaterialet kan man i Finland skilja mellan förmedeltida och medeltida kulturföreteelser och se varifrån de kommit. I det svenska materialet har medeltidslagarna en mycket framträdande roll, i Sverige har man tio landskapslagar och två landslagar bevarade, vilket är mer än i något annat nordiskt land. För Danmark har, till stor del tack vare Axel Steensbergs forskningar, arkeologin fått en betydelsefullare roll än i de andra länderna. Medeltida inventarieförteckningar spelar en stor roll i artiklar från alla fem länderna.

En övergripande fråga rör förhållandet mellan boskapsskötsel och åkerbruk. Den allmänna uppfattningen är att boskapsskötseln ökade i betydelse under senmedeltid (Reinton: Kvaegavl; Steensberg: Lade). När gårdar ödelades övergick man till en mera extensiv drift. Det framgår på flera ställen att den medeltida boskapsskötseln var mera extensiv än senare tiders boskapsskötsel. Utegångshästar, som gick ute hela året, var vanliga över mycket större områden än senare (Berg: Utegångshästar). Extensiv svinavel med utgångssvin förekom (Lepiksaar: Svin), och svinens skogsbyte under ollontid var betydelsefullt (Steensberg: Svineavl). Den vuxna manliga herden var tydligen helt dominerande (Granlund: Vallgång) vilket tyder på en krävande vallning, vallgång på skogen var som senare det normala. Någon avel förekom knappast och den medeltida boskapen närmast minskade i storlek under medeltiden (Lepiksaar: Nötkreatur; Lepiksaar: Svin). ”Den medeltida boskapsskötselns svåraste problem var att hålla boskapen vid liv, ty vintertid i ladugården hotades den av svält, och när den sommartid gick på bete, hotades den av farsoter och rovdjur” (Luukko & Oja: Kvaegavl). Dessutom fanns det alltid risk för att boskapen skulle gå vilse under vallningen (Steensberg: Driftefae; Hafström: Driftefae).

Även om boskapsskötseln var primitiv tycks varje ko ha betraktats som värdefull. På detta tyder det stora antalet legokor, kor som arrenderades ut

en och en till olika gårdar mot en viss avgift till kons ägare. Framför allt var det kyrkans kor som hyrdes ut, men även andra jordägares (Steensberg: Kvaegavl; Reinton: Kvaegavl; Luukko & Oja: Kvaegavl; Björkvik: Kyrkjekrötter; Berg: Kyrkjekrötter; Lárusson: Leje). Korna betraktades således som en nästan lika värdefull fast egendom som jorden, vilket tyder på en stark ställning för boskapsskötseln. Detta system med legokor försvann efter medeltiden i Sverige, men levde kvar i Norge och på Island.

Korna var de centrala husdjuren. Korna gav mjölk men var förmodligen också viktiga som slaktdjur (Lepiksaar: Nötkreatur). Mjölknigen var obetingat ett kvinnoarbete (Holtmark: Kvinnearbeid). Även oxen hade en dubbelfunktion, som dragare och slaktdjur (Berg: Traekdyr). Nordgränsen för oxen som dragare var tydligen i stort sett densamma under medeltiden som under 1800-talet (Berg: Traekdyr; Vilkuna: Traekdyr). Bland övriga djur tycks fåret ha varit på frammarsch och geten på reträtt under medeltiden (Bernström: Get; Benediktsson: Geiteal), särskilt på Island fick fåret en dominerande ställning (Lárusson: Fåreavl). I Danmark förbjöds getter under 1400-talet på grund av de skador de åstadkom på hägnader och ungskog (Oxenvad: Geiteal). Fåret hade också den fördelen att det gav ull (Oxenvad: Fåreavl), och vadmal var en viktig bytesvara (Yrwing: Ullhandel).

Det stora antalet inventarier skulle kunna ge underlag för beräkningar om förhållandet mellan olika boskap och om antalet djur på en gård av viss storlek. Här skulle man kunna ta sin utgångspunkt i det ofta mycket fullständiga 1500-talsmaterialet. Exempelvis från Korsörs län i Danmark vet man att bönderna hade 4–6 kor i genomsnitt 1566 efter slakten (Steensberg: Kvaegavl).

Förutom av herdarna skyddas den växande grödan av hägnader. Åker och äng låg i allmänhet inom samma hägnad (Steensberg: Eng).

Kornet var i Sverige, Norge och på Island det dominerande sädeslaget, troligen även i Danmark, rågen dominerade i Finland och i östra Sverige ökade troligen rågens betydelse något under medeltiden (Hjelmqvist: Råg; Vilkuna: Råg). Havre tycks ha fått en ganska viktig roll i Norge under slutet av medeltid—början av nyare tid (Hoeg: Havre). Linodlingens centrum var kustlandet i mellersta Norrland och under senmedeltiden ökade odlingen av lin (Kaukonen: Lin).

Det fanns också viktiga regionala skillnader.

Svedjebruket hade en mycket stark ställning i Finland och förekom också i stora delar av Sverige, men knappast alls i Norge (Berg: Svedjebruk; Björkvik: Svedjebruk; Vilkuna: Svedjebruk). Egentliga fåbodar fanns på Island, i Norge och delar av Nordsverige, men är inte belagda utanför detta område under medeltiden (Hedblom: Fåbod; Björkvik: Saeter).

Tekniska nyheter är ofta svåra att belägga. Vilkuna menar att man på 1100-talet i Finland fick ett helt komplex av nyheter, med en ny typ av skära, en ny typ av slaga och gaffelplogen i samband med införandet av ett mer utvecklat svedjebruk (Vilkuna: Plov; Vilkuna: Sigd; Vilkuna: Svedjebruk; Vilkuna: Trösk). På språkhistorisk grund visar Vilkuna att den järnbeslagna spaden kom till Finland under medeltiden (Vilkuna: Spade), och att högårdret kom till Finland i slutet av medeltiden (Vilkuna: Plov). Det äldsta svenska belägget på järnskodd spade är en bild från 1100-talet (Norberg: Spade). Plogen med vändskiva kom troligen till Sydnorge och Västsverige omkring år 1000 (Jirlow: Plov). Bågsåkan infördes i Norden under medeltid (Granlund: Sigd). Den enkla hålsagan, som senare bara fanns i Nordskandinavien, förekom under medeltiden även i Mellansverige, dvs. i Lödösefynden (Granlund: Trösk). Hästskon kom i bruk under tidig medeltid i Norden (Liestöl: Hesteko). Sannolikt infördes selen med bogträn i norra delarna av Skandinavien redan under medeltiden (Hagar: Seldon). Därtill kan fogas att vattenkvarnen säkerligen infördes under tidig medeltid i Norden (Ek: Kvarnar).

Dessa uppgifter är bara ett axplock ur det rika faktamaterialet. Lexikonet gör naturligtvis ingen sammanfattning av sig självt, det är inte heller dess uppgift. Men med utgångspunkt från dess material kan man uppställa vissa frågor rörande jordbruket under medeltiden.

Om boskapsskötseln ökade i betydelse under senmedeltiden, hur skall detta mätas och beläggas? Kan man använda inventarielistorna för att se de långsiktiga förändringarna?

Om man förutsätter en övergång till en mer extensiv drift under senmedeltid, har denna också inneburit ett mindre arbetsintensivt åkerbruk med exempelvis ökat svedjebruk och ökad havreodling?

Det finns också ett samspel mellan åkerbruk och boskapsskötsel: boskapen gav åkrarna gödsel, åkrarna producerade havre åt hästarna och halm åt nötboskapen, för att skydda åkrar och ängar måste

dessas inhägnas och de inhägnade ängarnas storlek bestämde till stor del boskapsstockens storlek. Boskapskötsel och åkerbruk stod därför inte enbart i motsättning till varandra, och ökad boskapskötsel kan ha inneburit mer gödsel på åkrarna och ökad skördar per areal.

En annan faktor av betydelse är den ökade handeln och en allmänt fortskridande arbetsuppdelning i samhället. Den ökade linodlingen under senmedeltiden har säkerligen orsakats av en ökad efterfrågan, har också den ökade fåraveln påverkats av en ökad efterfrågan på ull och vadmal? Vad har senmedeltidens efterfrågan på smör och oxar betytt för jordbruksproduktionen, och omvänt vad har jordbrukets utveckling betytt för exempelvis gruvinindustri och saltimport?

Den tekniska nivån och utvecklingen inom jordbruket bestämmer produktionens storlek. Har den tekniska utvecklingen varit ett jämnt framåtskridande eller har det funnits perioder av snabbare teknisk utveckling och andra av relativt stillastående? Om den tekniska utvecklingen varit mer språngvis, har detta i så fall stått i något samband med samhällets övriga utveckling?

Dessa frågeställningar är inte isolerade från varandra. Handel och specialisering inom jordbruket, på exempelvis fårskötsel eller rågodling, och teknisk utveckling står i ett förhållande till varandra, dessutom spelar naturgeografiska förutsättningar in för de regionala olikheterna.

Kulturhistoriskt lexikon är ett verk som ger svar på många frågor, men också, och det är minst lika värdefullt, ett verk som tvingar forskningen vidare för att ställa nya frågor och ge sig in på hittills mindre utforskade områden.

Nils-Arvid Bringéus: Människan som kulturvarse. En introduktion till etnologin. /Andra, utökade uppl. / Liber-Läromedel. Lund 1981. 247 s., ill.

Redan efter fem år har Nils-Arvid Bringéus introduktionsbok i etnologi (utförligt anmäld av M. Szabó i Rig 1977) utkommit i ny upplaga. Anledningen är den snabba utvecklingen inom ämnet, som enligt förf. medfört "betydande förändringar" i texten. Uttalandet lockar till jämförelse mellan de båda upplagorna i syfte att därmed få preciserat nya inslag i ämnet. En parallellgranskning visar dock omedelbart, att betydande delar från originalupplagan återges oförändrade och har alltså

visat sig hållbara. Mindre partier har utgått, andra har omarbetats, men framför allt ligger skillnaden i nyinsatta delar. Upplagan 1981 är utökad med en dryg fjärdedel.

Att den nya upplagan håller sig helt à jour framgår av att förf. diskuterar förändringar i samhälle och kulturliv som inträffat under de senaste fem åren och vilken inverkan de haft för ämnet. Till de nyinsatta kapitelrubrikerna Etnologin blir universitetsämne samt Etnologin och grannvetenskaperna svarar dock i stort sett oförändrade delar av den tidigare texten.

Ny är också rubriken Teorier och metoder och här är den nya upplagan betydligt mer omarbetad och utvidgad med närmare anknytning till den allmänna etnologin. Dennas huvudteorier framlägges i kronologisk ordning och konkretiseras på ett studievänligt sätt med åskådliga exempel. Det gäller bl. a. de komplicerade förändringsprocesserna och förväxlingen av utvecklings- och fattigdomsformer.

Sedan följer en redogörelse för de olika internationella teorierna om orsakerna till kulturlikheter inom vitt skilda geografiska områden. Ett utförligt kapitel ägnas funktionalismen. Bringéus sammanfattar här: "Som vetenskaplig skola är funktionalismen övergiven. Begreppen funktion och funktionell har däremot kommit för att stanna".

Interaktionism är i Sverige en relativt sen från utlandet inlånad benämning inom etnologin. I de "termförklaringar" som ingår i Bringéus bok finns endast översättningen *interaktion* = samhandling. Men i varje samhällsaktivitet ingår ju "samhandling" och man kan då ifrågasätta vilken uppgift den nya benämningen egentligen har. Men den möter i skilda sammanhang och Bringéus hänvisar till olika nya doktorsavhandlingar i ämnet.

De ekonomiska och därmed också i nära samband de sociala faktorernas betydelse för samhälls- och kulturutvecklingen har länge stått klar för etnologerna utan att de kallat denna insikt för marxistisk. Beteckningen historisk-materialistisk, som Bringéus använder, är en mera verklighetsnära term och vad som åsyftas framgår klart av anförda exempel. Ett svårare pedagogiskt problem är att i korta definitioner åskådliggöra vad strukturalism som forskningsmodell egentligen innebär. Bringéus använder ett halvark i sin bok häråt och dess resultat kan väl bäst bedömas i tentamenssituationer. Skulle det bli mindre lyckat är det väl ingen katastrof. Kanske kommer det att i framtiden sägas detsamma om strukturalismen som ovan

om funktionalismen. I varje fall blir begreppet strukturer kvar.

De följande tre kapitlen har i båda upplagorna likalydande över- och underrubriker: Kulturella dimensioner med tid, rum och social miljö, Kulturella processer med tradition, diffusion och kommunikation samt Kulturellt beteende med seder, riter och normer. Innehållet bakom rubrikerna har i stort sett bibehållits oförändrat.

Betydelsen av det kommunikativa inslaget i människors handlande har Bringéus starkt betonat i olika sammanhang. Ett resultat härav var ämnesvalet för den 21:a Nordiska etnologkongressen i Hemse på Gotland 1978, varifrån föreläsningar och diskussionsinlägg är utgivna i samlingsvolymen Kulturell kommunikation (1979). Intresset återspeglas också i utvidgningen av motsvarande avsnitt i den nya upplagan av introduktionsboken. Kommunikationsaspekten har också fått en ökad betydelse genom de stora främmande befolkningsgrupperna i vårt land.

I kapitlet Kulturellt beteende är pågående forskning så aktuellt framförd, att Löfgren-Frykmans Den kultiverade människan (1979) refereras (s. 167). Ett utslag av förf.:s egna forskningar är utvidgningen av avsnittet om festsederna. Studiet av dessa har tidigare främst utgått från festanledningarna, men "om man lämnar den traditionella festtypologin och i stället betraktar festen med hänsyn till deltagarna framträder andra, mindre beaktade drag i festen. Ett sådant perspektiv hjälper oss att bättre förstå vad festen har för betydelse i vårt samhälle" (s. 173).

En helt ny rubrik i upplagan 1981 är Kulturella system, specificerade i sociala, ekonomiska och värdesystem med reservation för att överlappningar föreligger. Delvis är innehållet i det föregående avsnittet om normer överfört hit. Men vad detta kapitel annars åsyftar är "olika slags samband, organisationer och strukturer, i vilka de kulturella formerna uppträder". Hit hör släktskap, hushåll samt produktionssystem med bestämd arbetsfördelning. Ett sådant är exemplifierat med bl. a. kommandostrukturen på en färöisk fiskebåt såsom den beskrivits av Bringéus elev J. P. Joensen i doktorsavhandlingen Færöske sluppfiskere (1975). Ekonomiska system i övrigt exemplifierar Bringéus med ett par andra av sina elevers doktorsavhandlingar: Agneta Boqvists Den dolda ekonomin (1978) och Kurt Genrups Gåsskötsel (1975).

Som exempel på värdesystem nämnes etnocentrism, dvs. att man bedömer andra folk utifrån den

egna gruppens värderingar. Etnocentrism kan "sätta väldiga krafter igång från byslagsmål till världskrig" (s. 206) och kan rymma "hembygdskärlek och främlingshat, nationalkänsla och rasfördomar". Etnocentrism är farlig och dolsk. Att studera den är inte bara en sociologisk utan också en etnologisk uppgift, skriver Bringéus "eftersom värdesystem ofta måste avtäckas via de kulturella uttrycken".

Båda upplagorna har ett slutkapitel om källmaterialet. Beträffande uppteckningsarbetet är de helt likalydande bortsett från en nytillkommen sida om folklivsarkivens uppordning. Det insamlade materialet kan kritiserars, men det sker ofta i dagens historielösa anda, alltså utan att ta hänsyn till under vilka omständigheter insamlingen skett. Bringéus slutar hälsosamt med att säga, att vi trots allt bör vara "tacksamma för det insamlade materialet och har ofta anledning att gå tillbaka till det med nya frågor". Det sista avsnittet om arkivalier är också likalydande fram till de tillagda sidorna om arkivalier i privat ägo: almanackor med dagboksanteckningar, räkenskaper, matrecept, brev-samlingar och memoarer.

Ett av etnologins viktigaste källmaterial är föremålen, dit självfallet också byggnaderna hör. Här har utrymmet fördubblats, även om det blott gäller en ökning från tre till sju sidor. Här finns dock därjämte en hänvisning till den senaste upplagan av handboken Arbete och redskap (1979). Sammaledes har det korta slutavsnittet om bilder en hänvisning till förf.:s nya bok Bildlore. Studiet av folkliga bildbudskap. Här betonas att det inte bara är produktionen av bilder som har etnologiskt intresse utan också konsumtionen.

Boken har en specificerad innehållsförteckning. Men ett stickordsregister skulle naturligtvis spara tid. Särskilt för en recensent som samtidigt främst varit parallellläsare!

Sigfrid Svensson

Svante Nordin: Den Boströmska skolan och den svenska idealismens fall. Doxa. Lund 1981. 259 s.

Christopher Jacob Boström (1797–1866) ansågs på sin tid som Sveriges främste filosof, och den självmedvetne professorn menade också själv att han var det. Han fick många beundrande och inte få berömda lärjungar, och han kallades i en boktitel rent av för Sveriges Platon (J. Ljunghoff). Där-

med må nu förhålla sig hur som helst. Säkert är att Boströms åskådning, särskilt inom statsläran, under senare hälften av 1800-talet utövade ett mäktigt inflytande inom svenskt kulturliv. Detta är också anledning till att boken om honom och hans filosofiska skola här uppmärksammas.

Flera forskare har framhållit Boströms betydelse som opinionsbildande samhällstänkare, inte minst Torgny T. Segerstedt i ett par värdefulla uppsatser. Nu föreligger det en utförlig, faktsäckad men ändå lättläst, framställning av Boströmsskolans storhetstid, dess nedgång och fall — för att nu anknyta till bokens Gibbon-imiterande titel. "För bistånd vid utarbetandet av denna undersökning" tackar förf. i förordet docenten i idé- och lärdomshistoria Rolf Lindborg, och det är inom detta område som arbetet närmast hör hemma.

Det är verkligen fängslande att följa det imponerande drama som här upprullas, alltifrån mästaren själv till hans sentida lärjungar. Den Boströmska skolans tankevärld rymde många nyanser. Där fanns renlärliga uttolkare som Sigurd Ribbing och Hans Edfeldt, självständiga lärjungar som Carl Yngve Sahlén, "filosofernas filosof" enligt förf., och Axel Nyblæus, revisionister som Erik Olof Burman och "Kurre" Geijer samt slutligen avfallarna Pontus Wikner och Vitalis Norström.

Klart och elegant redogör förf. för deras subtila filosofiska tankegångar. Men han förstår också (inte minst genom dåtida brevmaterial) att levandegöra den lärdoms- och kulturhistoriska bakgrunden. Som redan är sagt fick Boström många anhängare och beundrare långt utanför filosofernas begränsade krets. Hans åskådning engagerade kulturpersonligheter som Viktor Rydberg och Frans von Schéele. Men framför allt påverkade han de i Uppsala fostrade ämbetsmannakretsarna i landet som under sin studietid fängslats av Boströms starka personlighet och medryckande föreläsningar. Även hans främste motståndare, hegelianen Johan Jacob Borelius, medgav att han var "som en starkt lysande lykta när man stod strax intill, men när man kom några steg ifrån, blev det mörkt igen".

Även vid läroverken härskade länge den boströmska filosofien. Ännu under min gymnasietid i detta sekels början läste vi det boströmianska Schema till antropologien. När dåv. professor N. Söderblom kom dit som censor, bad han filosofilektorn att förhöra på Psykologi. Denne sade ingenting men vände sig om och förklarade: "Psykologi, det är antropologi det, pojkar!", och höll sig

sedan lugnt och ogenerat till det inlärdas Schemat. Sanningen att säga blev vi föga eller rättare inte alls påverkade av den boströmska visdomen.

Motståndet mot Boströms åskådning började emellertid tidigt, redan under dennes livstid. Det kom särskilt till synes vid besättandet av de olika filosofiprofessurerna i landet. Man får i boken en kuslig inblick i de akademiska befordringsstriderna under denna tid. Vad som i våra dagar endast blir en liten notis i ett tidningshorn engagerade då och väckte starka passioner bland den bildade allmänheten. Boström själv utgav en skrift, där han öste okvädingsorden över "Den speculativa filosofen Johan Jacob Borelius i Calmar" (så löd titeln!) och dennes kritik. Motsättningen mellan Uppsala och Lund var då också skarp och länge levande. Betecknande är ett brevuttalande av uppsaliensaren Anton Niklas Sundberg, den blivande ärkebiskopen som ett årtionde var professor i Lund. Han skrev, att "hvad en icke-ursprunglig Lundabo der gör blifver sent erkändt och snart förgädet".

Men även den en gång allenarådande boströmianismen gick så småningom mot sitt fall. Den siste boströmianske filosofiprofessorn var den vänsälle och oftast fryntlige Per Efraim Liljeqvist i Lund som avgick år 1930. "Den siste boströmianen" har man kallat den outtröttligt verksamme Växjölektorn Karl Pira, som dog så sent som 1957. Ingendera lyckades värva några prosllyter och de betraktades nog på äldre dagar som vetenskapliga relikter från en svunnen tid. Boströmianismen hade degraderats från en evig sanning till ett ämne, om också intressant, för historisk forskning.

Boströmianismens herravälde inom kulturlivet var emellertid brutet långt före sekelskiftet — förf. sätter gränsen redan vid 1870-talet. Att Boströms samhällssyn så länge behöll sitt inflytande berodde nog till en del på att filosofien länge var ett obligatoriskt ämne i de akademiska förexamina. 1880-talets män var boströmianismens svurna fiender, eftersom denna föraktade all empiri och naturvetenskap. De betraktade idealismen i den boströmska formen som ett "utslag av det officiella Sveriges förljughet".

Många var alltså de orsaker vilka åstadkom boströmianismens fall, både idémässiga och samhällshistoriska. Förf. har också förtjänstfullt framhållit detta. Han borde dock enligt min mening mera betonat historieprofessorn Harald Hjärnes insats härvidlag. Denne realistiskt kritiske lär-

domsgigant med de världsvida vyerna framträdde med en historiesyn, som helt bröt med den boströmska samhällsuppfattningen och som fann hängivna anhängare inom de dåtida kulturväktarnas led. Även Hjärnelärjungarna är nu borta. Det vittnar om att de en gång aktuella idéerna har en kort livstid inom historiens långa förlopp. Med Thomas Kuhn har förf. som så många andra historieforskare talat om ett paradigmskifte.

Till sist bör noteras att den här anmälda boken har en utförlig, tekniskt skickligt utformad notapparat och en utmärkt bibliografi, som ger en samlad överblick över det källmaterial (både tryckt och otryckt) som framställningen bygger på. För att rätt förstå 1800-talets mångskiftande samhälls- och kulturhistoria bör man beakta detta instruktiva arbete vid sidan av de många historieverken om de allt överskuggande folkrörelserna under denna tid.

Hilding Pleijel

Ingvar Svanberg: Sockenlappar. Etnologiska institutionens småskriftserie nr 31. Uppsala 1981, 82 s.

Etnologen Ingvar Svanberg har i ett stort antal smärre uppsatser, publicerade på flera olika håll, behandlat det egenartade inslag i det svenska samhället som de s. k. sockenlapparna utgjorde. Han har nu tacknämligt nog sammanställt sina rön i en liten skrift som påkallar all uppmärksamhet. Ett särskilt lovord förtjänar den omsorg som han nedlagt på studiet av kyrkoarkivalierna, varigenom mycken ny kunskap tillförts forskningen.

Med sockenlappar förstås sådana lappar (samer) som anställdes av de kommunala myndigheterna, främst för att utföra hästslakt, kastrering, hudavtäckning etc., sysslor som var strängt tabubelagda bland den övriga befolkningen. De motsvarade alltså i detta hänseende rackarna i sydligare landskap. De var bofasta och livnärde sig traditionsmässigt på vissa bisysslor, bl. a. flätning av korgar av rottågor, tillverkning av tennträdsbroderier etc.

Termen sockenlapp är relativt ung och det samma gäller tydligen institutionen som sådan. Förf. har emellertid kunnat visa att den fick stor, nästan heltäckande spridning i nordvästra Uppland, Dalarnas bergslag, Gästrikland, Hälsingland, Medelpad, Ångermanland och betydande

delar av Jämtland. Förf. gör sig mycken möda att förklara varför de inte funnits också i delar av övre Dalarna. Det sker på traditionellt lättvindigt sätt genom att peka på att samhället där var egalitært, dvs. inte föredde några egendomsmässiga skiljaktigheter. Det bör då framhållas att detta är en felaktig bild, i varje fall vad de stora Siljanssocknarna beträffar. F.ö. kan man med samma rätt fråga sig, varför det inte fanns några sockenlappar t. ex. i Värmland.

Med rätta konstaterar förf. att bakom organisationen med sockenlappar, som tydligen fick sin spridning under 1700-talet, finns ett äldre skikt av stort intresse. Enligt många vittnesbörd har nämligen under 1600-talet och 1700-talets början nomadiserande lappar med små flockar av renar dragit omkring i ungefär samma bygder, där senare sockenlappsorganisationen slår rot. Frågan om hur denna levnadsform förhåller sig till kulturen i de egentliga lappmarkerna har förf. lika litet som tidigare forskare slutgiltigt kunnat besvara. Och det är helt naturligt också svårt att få en konkret uppfattning om detta befolkningselements närmare livsföring. Utöver vad som meddelas finns också andra uppgifter av intresse i detta sammanhang, t. ex. om hur Petrus Magni Gyllenius vid prästgården i Ölme den 5 juli 1637 mötte ett sådant sällskap med 7 renar (*Diarium Gyllenianum*, 1882, s. 32). Kringströvande lappfamiljer är väl kända från 1700- och 1800-tal i Mora, Rättvik och Leksand. De senare har Margareta Hellblom kunnat följa i arkivaliska källor på deras strövtåg mellan olika socknar (*Falu-Kuriren* 22/4 1977).

Dessa lappar som strövade omkring i bondebygderna och sökte sin utkomst än på ett sätt än på ett annat, beredde uppenbarligen myndigheter och enskilda åtskilliga problem. Fastän förf. inte beaktar denna synpunkt, kan man misstänka, att den ovilja som växte fram mot dem, delvis kom sig av fruktan för att socknen skulle bli nödsakad ta hand om dem. Fattigvården var ju av gammalt helt knuten till den senaste bostadsorten. Problemet med de resande lapparna var f.ö. inte bara svenskt, det uppmärksammades även på andra sidan Kölen (se t. ex. H. J. Wille, *Topographisk beskrivelse over Edsberg praestegjeld*, 1793, s. 59 o. 63).

Med hänsyn till det bristfälliga materialet till belysning av de i Mellansverige nomadiserande lapparnas levnadssätt hade det inte skadat om något större uppmärksamhet hade ägnats åt produkterna av det hantverk som bedrevs. Rottåge-

flätningen är inte en speciellt lapsk metod, men den lapska insatsen är ännu outhärdad. Det överraskande vittnesbördet om lapskt tenntrådsbroderi så tidigt som 1710 avfärdas mycket legert (s. 21). Denna kjolväska i Nordiska museet från Svärdsjö har dock varit föremål för åtskillig vetenskaplig diskussion (Nils Keyland, Gerda Cederblom, Lenart Björkquist, Sigfrid Svensson).

Förf. har uppenbarligen haft stor glädje av K. B. Wiklunds efterlämnade arkiv i Uppsala Universitetsbibliotek. Det måste emellertid anses som ytterst otillfredsställande att i en vetenskaplig avhandling endast anföra nummer i detta arkiv. I all synnerhet, när det anförda excerptet, som ofta är fallet, är hämtat ur en tryckt källa!

Ingvar Svanbergs arbete avslutas med en välkommen och värdefull litteraturförteckning. Den skulle kunna kompletteras med ytterligare åtskilliga tryckta källor av värde, men fullständighet är givetvis utesluten i ett fall som detta, där det ofta gäller strödda notiser i lokalhistoriska arbeten, i reseskildringar och memoarer. Egendomligt är emellertid, för att ta ett exempel, att förf., när han anför Olof Björklings uppsats om lappfrågan, tryckt i Patriotiska sällskapets Hushållningsjournal 1789, inte har observerat de båda andra inläggen i frågan, tryckta i samma band. Det ena av dem, författat av skolmästaren vid Lycksele skola, kan visserligen sägas mera röra sig om lappfrågan i allmänhet, men det andra, författat av häradshövdingen i Sollentuna Magnus Blix, är mycket upplysande och bär titeln: Undersökning huruvida de så kallade Sockne-Lappar skulle kunna formå till Samhälls-lefnaden!

Gösta Berg

Gerhard Kaufmann (utg.): **Stadt—Land—Beziehungen**. Verhandlungen des 19. Deutschen Volkskundekongresses in Hamburg 1.—7. Okt. 1973. Verlag Otto Schwartz & Co. Göttingen 1975. 282 s. ill.

Günter Wiegelmann (utg.): **Kulturelle Stadt—Land Beziehungen in der Neuzeit**. F. Copenrath Verlag. Münster 1978. 337 s., ill.

Studiet av förhållandet mellan stad och landsbygd är i Tyskland av gammalt datum. Redan på 1830-talet utvecklade jordbruksforskaren J. H. von

Thünen sin teori om en regional differentiering baserad på avståndet för försäljningsmöjligheterna av landsbygdens produkter och därav beroende transportkostnader. Ett sekel senare framlade kulturgeografen W. Christaller sin "centralitetsteori", som även den utgick från ekonomiska förutsättningar, fastän för honom gällde som rättesnöre centralortens avsättning av varor och tjänster med regionalt fixerbara räntabilitetsgränser.

Den årliga tyska folklivsforskarkongressen var 1973 förlagd till Hamburg och hade då som huvudavsikt att stimulera hithörande forskning dock mer genom att förmedla impulser och påvisa problem än genom att framlägga färdiga resultat. Denna målsättning präglar också de tryckta förhandlingarna. Volymen innehåller inte mindre än 18 föredrag om högst disparata ämnen, med något undantag dock begränsande till tyskt språkområde. Några exempel på rubriker: Hamburg som viscentrum, Hur har körsången utvecklats i stad och på landsbygd, Folkmedicin, Hantverkets och hemslöjdens förändringar 1750—1850, Ömsesidigt inflytande i byggnadsätt och bostadsskick i stad och på landsbygd, Folkkonst i förvandling, Bondeskultur sedd med borgarögon.

Åtskilliga av dessa anföranden kan sägas vara förberedande studier till vad som skulle vara huvudtema: stadens och landsbygdens ömsesidiga påverkan. Renodlat principiella undersökningar föreligger dock också. K.-S. Kramer exemplifierar hur olika städers samhällsstruktur påverkar förhållandet till den omkringliggande landsbygden. Han betonar också att rubriken "stad—landsbygd—relationer" är missvisande om den uppfattas så, att påverkningarna enbart anses ha gått i en riktning. H. Gerndt pekar på vagheten i termen "Land", för en behövlig precisering måste erfarenhet och teori samsas. En praktisk definition är ju dock såsom också framhölls i diskussionen, att med "Land" förstås allt som icke är stad.

Bland deltagarna kan i övrigt nämnas Utz Jeggle, som under hänvisning till en då pågående lokalundersökning talade om hur lantliga styrelseformer urbaniseras. Likaså har M. Matter i det schweiziska Löschtal gjort en principstudie beträffande vilka karaktärsegenskaper och värdeuppfattningar som i förhållande till eftersläntrarna karakteriserar dem som tidigast accepterar nyheter.

W. Christallers här inledningsvis omtalade ekonomiska modell förutsatte ett konstruerat område utan olikheter i befolkningstäthet, naturbeskaffenhet och historisk utveckling. Som kritiker härav

framträdde vid kongressen bl.a. H. Schwedt, som redan i sin bok *Kulturstile kleiner Gemeinde* (rec. i Rtg 1970) framhållit, att en Orts centralitet också bör mätas i dess kulturella aktivitet. Liknande tankegång återkom i G. Wiegelmans avslutande föredrag om modeller för de borgerliga kulturformernas utbredning. Han ställde här frågan: Vilken betydelse har ekonomiska kontakter för kulturella kommunikationer?

Såsom redan ovanstående komprimerade referat visar är problemen kring "stad-land-relationer" många och kontroversiella. De togs upp på nytt vid ett symposium (Arbeitsstagung) i Münster 1977 och föredragen därifrån med inarbetade synpunkter från efterföljande diskussioner har utgivits av initiativtagaren G. Wiegelmann. Hans inledning innehåller sammanjämkningar och förklaringar av motsättningar som möter i de olika föredragen. Den är sålunda egentligen en sammanfattning, som dock med sin placering först i boken underlättar den fortsatta läsningen.

Wiegelmann påpekar att vissa motsättningar kan förklaras av det olika källmaterialet — arkivalier och bevarat föremålsbestånd — men framförallt av att undersökningarna gäller skilda lokaliteter. K. Bedal skriver om folklig och borgerlig heminredning i Bayern på grundval av inventarieförteckningar från 1500- och 1600-talen. Här hade redan under senmedeltiden stadskulturen satt sin prägel även på landsbygden, under det att detta i nordvästra Tyskland skedde först på 1600-talet och därigenom då framträdde så mycket starkare.

På ett stort källmaterial av bouppteckningar bygger K. Roth sin undersökning om nyheter i möbler och husgeråd inom Münsterområdet från omkring 1600 och två sekler framåt. Att också han här får fram en annorlunda kronologi för nyheter insteg har sin historiska bakgrund. Så blev tydligen nordvästligaste Tyskland mer förskonat från 30-åriga krigets härjningar än övriga delar av landet, vilket gör att en uppgångstid kunde inträffa relativt tidigt efter freden 1648. Kriget blev därigenom inte en så stark epokgräns som i södra Tyskland.

Slutligen har Ruth E. Nohrmann — också med stöd av inventarieförteckningar — i byar i Braunschweig gjort en undersökning av allmogens anpassning till borgerliga levnadsvanor. När antalet stolar i ett möblemang tilltar under 1800-talet innebar detta också en förändring av livsstilen: familj och tjänstefolk har separerat vid måltiderna. Ask och mahogny såsom ett nytt efter borgerlig

förebild infört möbelmaterial användes redan vid 1800-talets ingång. Förf. ser orsaken till uppgången i agrarreformernas efterverkan. Wiegelmann som i sin inledning särskilt pekar på dessa undersökningar, ger ännu en förklaring: den stigande bildningsstandarden som ytterligare förde landsbygd och stad tillsammans. — Till samma ämnesgrupp hörde även en undersökning av H. Ottenjann, men byggd på det bevarade möbelmaterialet. Den ingår dock inte i föreliggande arbete utan har placerats i *Museum und Kulturgeschichte*, festskriften till Wilhelm Hansen (rec. i Rtg 1980 s. 16).

Handlingarna från symposiet i Münster 1978 innehåller också uppsatser från de två folklivsforskningen närstående ämnesområdena kulturgeografi och språkforskning, därav en på engelska av svensken Olof Wärneryd: *Space and Time from a Geographer's View*. Flertalet bidrag är illustrerade med modeller, kartor och tabeller och är även kompletterade med fylliga utdrag ur inventarielistor.

Sigfrid Svensson

Hermann Kaiser: Handwerk und Kleinstadt. Das Beispiel Rheine/Westf. Beiträge zur Volkskultur in Nordwestdeutschland herausgegeben von der Volkskundlichen Kommission für Westfalen Landschaftsverband Westfalen-Lippe. Heft 7. F. Copenrath Verlag. Münster 1978. 501 s.

Hermann Kaisers arbete ingår i den av professor Günter Wiegelmann utgivna serien av etnologiska arbeten från Westfalen. I en nykommen sådan bok från Münster väntar man, att huvudvikt läggs vid förändringar, innovationer och ekonomiska faktorer. Det var ju i Münster man 1976 startade forskningsprojektet "Diffusion städtisch-bürgerlicher Kultur im 17. bis 20. Jahrhundert". Tyngdpunkten läggs på 17- och 1800-talen, och man använder främst arkivaliska källor. I sin skrift *Några trender inom västtysk etnologi under 1970-talet*, Lund 1980, använder Anders Gustavsson klassificeringen "Förändringsstudier — Münster". Anmälaren gjorde nyligen bekantskap med Günter Wiegelmann och hans institution vid Domplatz i Münster i samband med besök på Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte och Westfälisches Landesamt für Denkmalpflege.

Helt i linje med vad ovan sagts behandlar Kaiser i bokens olika kapitel befolkningsutveckling och yrkesstruktur under 16-, 17- och 1800-talen, hantverkarnas deltagande i stadens politiska liv, de olika gillenas och skränas historia från 1500-talet till deras upphörande 1810, ekonomiska förhållanden och löneutveckling hos hantverkarna samt deras korporationer.

Jämförelser mellan hushållens storlek 1664 och 1784, gjorda efter uppgifter i Münsters landsarkiv, visar, att flertalet familjer hade 3 barn på 1600-talet, men endast 1–2 barn på 1700-talet. Bland yrkesutövarna var ullspinnarnas antal det största på 1600-talet, tygtillverkarnas på 1700-talet, skomakarnas och snickarnas från mitten av 1800-talet.

En intressant sammanställning utgör tablåerna över hantverkarnas tillhörigheter, uppgjorda efter bouppteckningar. Det Kaiser särskilt intresserar sig för är att undersöka i vilken utsträckning hantverkarna hade del av den politiska makten i en småstad. Rheine har han valt såsom ett lämpligt exempel på den typiska småstaden. Den hade 1000 invånare på medeltiden, därefter knappt 2000. I dag har den ca 60000. Han visar med stöd av sitt arkivmaterial, att hantverkarna hade en mycket god ställning i staden fram till 1800-talet, då de emellertid helt kom att överflyglas av köpmännen och då samtidigt arbetarnas ställning blev allt bättre.

Till det omfattande arbetet hör en bilaga på över 100 sidor med källor till Rheines hantverks-historia. Man saknar dock illustrationer och register, som skulle berikat läsningen resp. underlättat bokens användning såsom uppslagsverk. Arkivforskningarna hade med fördel kunnat kompletterats med besök i museer, bl. a. just i Landesmuseum, närmsta grannen till Wiegelmans institution, för fotografering och genomgång av hantverksverktyg och för val av bilder på utövandet av yrkena.

Allan T. Nilson

Anders W. Mårtensson: S:t Stefan i Lund.

Ett monument ur tiden. Gamla Lund.

Årsskrift 62. Lund 1980. 176 s., ill.

Kulturens mångåriga, systematiska arbete att kartlägga Lunds underjordiska topografi har, särskilt på senare år, börjat avsätta resultat i form av föredömligt snabbt publicerade rapporter från ut-

grävningsarbetet. Den senaste i raden av medeltidsarkeologiska monografier är stadsantikvarien Anders W. Mårtenssons redogörelse för upptäckten av en träkyrka från 1000-talet, med senare efterföljare i sten, i södra delen av det medeltida Lund. Grävningsplatsen var belägen öster om St. Södergatan, inom kv Repslagaren, och ganska nära medeltidsstadens södra begränsning i form av stadsvalLEN. Läget har alltså varit ganska perifert och det kan därför förvåna, att en av Lunds äldsta kyrkor funnits här.

Resterna av träkyrkan var inte många – några rader av syllstenar och nederdelarna till tre stolpar i västra delen – men fyndet ger ändå författaren möjlighet till en serie av slutsatser, både beträffande den påträffade kyrkan och övriga tidiga träkyrkor (stavkyrkor) i Lund. De viktigaste av dessa slutsatser är följande:

Den påträffade kyrkan kan med ledning av uppgifter från 1500-talet identifieras som S. Stefan.

Kyrkan har dendrokronologiskt daterats till 1050. Den har sålunda varit samtida med övriga påträffade träkyrkor i Lund: S. Drottens och S. Maria minor på ömse sidor om Stortorget's nedersta del och S. Clemens strax sydväst om domkyrkoplatsen.

Träkyrkan har haft en enkel rektangulär form utan särskilt markerat kor.

Byggnadstekniskt har S. Stefan varit annorlunda än de tre ovan nämnda stavkyrkorna. Enligt Mårtensson har den varit byggd i en slags resvirkesteknik, där vertikala plankor fästs vid träsyllar, som i sin tur vilar på de vid utgrävningen påträffade stengrunderna. Västgaveln tycks dock ursprungligen ha varit annorlunda: träsyllarna har där varit fäst vid jordgrävda stolpar.

I anslutning till sin beskrivning av S. Stefans tänkta utseende tar Mårtensson upp en diskussion om stavkyrkorna S. Drottens och S. Maria minors exteriör. Dessa skulle inte, som tidigare föreslagits av Ragnar Blomqvist, ha haft en basilikal uppbyggnad, dvs med i exteriören synligt, förhöjt mittparti, utan i stället varit enkla byggnader med sadeltak över kor och långhus. Mårtenssons motivering för detta rekonstruktionsförslag är, att de båda raderna av inre stolpstöd i S. Drottens (och f. ö. även i S. Maria minor) varit alltför oregelbundet placerade i förhållande till varandra för att kunna upp bära

ett förhöjt mittparti. Dessa stolpar uppfattas i stället som enbart stöd för längsgående sidobåsar, vilka uppburit ett sadeltak.

En viss Toke har enligt en numera i Köpenhamn förvarad runsten byggt en kyrka i Lund. Stenen har tidigare legat i en gårdsgård vid St. Tvärgatan, strax norr om platsen för S. Stefan, och Mårtensson förbinder mycket rimligt runstensens uppgifter med träkyrkan S. Stefan. Kyrkan har sålunda varit en patronatskyrka, en "egenkyrka".

Jag har svårt att finna vägande invändningar mot de här ovan redovisade huvudresultaten. Träkyrkans datering förefaller helt klar, särskilt som den styrks av en motsvarande dendrokronologisk datering av det omfattande kistmaterialet från den tillhörande kyrkogården.

En del nya frågeställningar skapas emellertid genom Mårtenssons redogörelse. Ett problem är rekonstruktionen av S. Stefan som en enskeppig hallkyrka. Otvivelaktigt anger de bevarade syllresterna, att träkyrkan varit en till det yttre helt rektangulär byggnad. Frågan är då, om ett kor varit särskilt markerat i det inre. Kult och liturgi talar för att ett sådant funnits, men utgrävningen gav tydligen ingen antydan härom. Även om jämförelsematerialet beträffande tidiga stavkyrkor är mycket begränsat, kan man konstatera, att avsaknaden av ett särskilt avskilt kor skulle vara utan motsvarighet i 1000-talets kyrkobyggnad. Oavsett detta förefaller det finnas skäl att ansluta sig till Mårtensson, när han bedömer Lunds tidiga träkyrkor som förhållandevis enkla byggnader. Tidigare rekonstruktionsförslag har uppenbarligen gjorts i anslutning till den mera utvecklade norska stavkyrkokotekniken.

På liknande sätt som S. Drottens och S. Maria minors stavkyrkor har även S. Stefan följts av en romansk stenkyrka på samma plats. Mårtenssons huvudresultat beträffande stenkyrkan S. Stefan är följande:

Den romanska stenkyrkan, S. Stefan II, med långhus, kor och absid har tillkommit under tidigt 1100-tal, väl ganska snart efter 1110, då den äldsta kyrkogården, den som tillhört träkyrkan, enligt de dendrokronologiska dateringarna, upphört att användas. Kyrkan försågs med brett västtorn och i triumfbågen uppfördes en lektoriemur och ett lekmannaaltare (S. Stefan III). Dessa förändringar dateras genom myntfynd på kalkbruksgolvet av Mårtensson till Valde-

mar I:s tid (1157–82).

Långhuset täcktes med tre kryssvalv under 1200-talet (S. Stefan IV). Koret var sannolikt dessförinnan täckt med tunnvalv.

Dateringen av den absidförsedda stenkyrkan är som Mårtensson påpekar förhållandevis tidig jämfört med vad som är allmänt och vedertaget i fråga om Skånes romanska kyrkor. Den tidiga dateringen grundar sig bl. a. på ett enstaka myntfynd från kung Niels (datering 1104–30) men även på jämförelser med de stenkyrkor, som efterträtt stavkyrkorna S. Drottens och S. Maria minor. Det är i och för sig rimligt att anta, att stavkyrkornas livslängd varit begränsad – inte minst den typ som haft jordgrävda väggplankor och stolpstöd – och det är också rimligt att som Mårtensson anta, att ett ökat stenkyrkobyggnad i Lund kan ha haft samband med inrättandet av ärkebiskopssätet 1103–1104. S. Drottens är den senast och bäst undersökta av ovannämnda två kyrkor. Några direkta arkeologiska belägg för en datering till början av 1100-talet av denna stenkyrka tycks emellertid ännu inte finnas. En konstruktiv detalj i såväl S. Drottens som S. Stefan påpekas av Mårtensson: absidgrunderna har varit helt utfyllda med sten, så att absiderna vilat på en halvcirkelformad grundplatta. Samma byggnadstekniska detalj har jag påträffat i en romansk sockenkyrka, Tjörnarps, som emellertid bl. a. genom myntfynd kan dateras till mitten eller strax efter mitten av 1100-talet.

S. Stefans utbyggnad med ett torn, S. Stefan III, dateras av Mårtensson med stöd av myntfynd till Valdemar I:s tid (1157–82). Västtornet är av den breda typ, som är vanlig i Skåne under 1100-talets senare del, särskilt i östra delen av landskapet. I dateringsfrågan kan som en jämförelse nämnas, att Norra Åsums kyrka har ett brett västtorn av ungefär samma grundproportioner som S. Stefan och att denna kyrka genom runstensinskrift kan dateras till Absalons ärkebiskopstid, alltså någon gång efter 1177. Den närbelägna Vä kyrka har i sitt västparti haft en loge, ett emporium, som emellertid omändrats till kapell, sannolikt i samband med att klostret instiftades 1170. Mårtenssons datering av västtornet och den förmodade stormannalogen i S. Stefan III till 1160–70-talet förefaller att döma av dessa och andra jämförelser att vara rimlig. Han ser i västpartiets utformning en återspeglning av det ursprungliga patronatsförhållande, som antagits beträffande träkyrkan. De två första kyrkorna kan sålunda ha varit patronatskyrkor, egenkyrkor, men först i det tredje stadiet, på 1160–70-

talet, har detta förhållande kommit till påtagligt och synligt uttryck i arkitekturen. Man kan fråga sig, vad orsaken är till denna förändring i detta enskilda fall och även vad som är orsaken till det stora antalet breda västtorn i Skåne vid denna tid. Om patronatskyrkoprincipen inte är ny under 1160–70-talen – och det tycks den ju inte vara – är det då enbart stilistiskt-arkitektoniska orsaker som ligger bakom byggandet av västtornen med de särskilda logerna för stormännen eller är det (också) ett uttryck för ytterligare sociala ändringar eller skiktningar inom den stormannaklass, som redan tidigare stod i patronatsförhållande till kyrkorna?

Men det är inte bara resterna av byggnaderna som gett intressanta resultat och lett till nya frågeställningar vid S. Stefansgravningen. Även gravmaterialet – totalt har över 2000 gravar undersökts – har redan gett åtskillig ny kunskap om livsvillkoren i det tidigmedeltida Lund, även om en fullständig bearbetning av hela det omfattande skellettmaterial et ännu återstår. Liksom de tidigare stora grävningarna, i Färgaren 22 (Thule-grävningen) då bl. a. S. Drottens undersöktes, och på PK-bankstomten vid Stortorget, har S. Stefansgravningen bidragit till att belysa gravsednen under tidig medeltid. Även vid denna grävning konstaterades, att det under flera av kistorna från begravningsplatsen kring den äldsta kyrkan fanns ett träkolslager. Numera kan Mårtensson ge en, som jag tycker, plausibel förklaring till denna sed: träkolen har använts för att framställa rökelse i samband med begravningen. De gravkäppar av mestadels hassel, som påträffats under de äldsta gravarna, ter sig fortfarande mera svårförklarliga. Kanske kan förklarande jämförelser hämtas ut etnologiskt material? Mårtensson påpekar, att Nicolovius har en uppgift om korslagda gravkäppar i Folklifvet i Skytts härad.

Skeletten, lämningarna av medeltidsfolket i Lund, ger den osteologiska forskningen ett rikt material att bearbeta statistiskt för att belysa medellivslängd och genomsnittlig kroppslängd, patologiska förändringar och frekvensen av olika sjukdomar men även en möjlighet till inblickar i individuella öden och till och med ögonblicksbilder av dramatiska händelser, t. ex. svärdschugg mot folk till fots, som angripits av rytteri.

Överhuvudtaget är boken om S. Stefan i Lund ett exempel på empiriskt inriktad medeltidsarkeolo-

gisk forskning som med utgångspunkt i konkreta resultat kan leda till nya frågeställningar. Förutsättningen för grävningen var inte vetenskapligt grundade beslut utan som i alla andra fall i Lund behovet av mark för nybyggnad och exploatering. Resultatet blev emellertid som vid alla Kulturens undersökningar en ny värdefull bit av den efterhand ackumulerade kunskapen om det medeltida Lund.

Egon Thun

Rut Wallensteen-Jaeger: Själens salighet och kroppens sura ben. J. P. Wallensteen, präst och folklivsforskare. LTs förlag. Stockholm 1980. 173 s., ill.

Prosten och hovpredikanten Johan Peter Wallensteen (född 1750 och död 1820) är nog mera känd i folklivsforskningens än i teologiens historia. Han var kyrkoherde i nära fyrtio år, först i Danderyd (nuv. Djursholm) och sedan i sitt hemstift, i Kuddby på Vikbolandet. I herdaminnet (1919) skildras han som "en driftig, ordentlig, rättskaffens, i tjänsten nitisk man", som stod "i stor nåd hos konungarna Gustaf III och Gustaf IV Adolph". Någon djupare skriftlärd synes han inte ha varit utan frambar nog – för att tala med Skriftens ord – mer "gammalt" än "nytt" i sin förkunnelse.

Däremot är han allmänt bekant bland etnologerna som kännare av både gammalt och nytt. Inom folklivsforskningen har han livligt uppmärksamats alltsedan N. E. Hammarstedt i Nordiska museets Meddelanden 1898 utgav hans skildring Ett bondbröllop i Danderyd 1786 och ännu mer efter det att Artur Hazelius låtit publicera hans intressanta Vidskepelse, vantro och huskurer ... i slutet af 1700-talet i sin serie Vår odlings häfder (1899).

I en tid, då K.M:t "i nåder förklarade" att alla biskoparna i riket "i anseende till deras ämbetens betydelse" skulle anses som arbetande ledamöter i Lantbruksakademien, var det självklart att många av deras underlydande präster skulle intressera sig för de allmänna samhällsfrågorna. Wallensteen hörde också till denna upplysningsentusiastiska, allmänintresserade prästgeneration, vars kulturella insatser Sten Lindroth så ypperligt skildrat i sitt stora verk om Kungl. Vetenskapsakademiens historia.

Nu har en sentida ättling till Kuddbyprosten utkommit med en skildring av sin anfaders levnad alltifrån vaggan till graven. Det är en sakrik och vacker liten bok med många fina och upplysande illustrationer, där även en f. d. riksantikvarie (G. Selling) medverkat med ett par vältagna fotografier. Om Wallensteens pastorala gärning och förkunnelse får man inte mycket veta, men därom är väl heller inte mycket att säga. Han synes i detta hänseende ha varit som de flesta ämbetsbröderna vid denna tid.

Desto mera berättas det i boken om hans allmänna intressen på livets olika områden: ekonomiska, kulturella och sociala. Inte minst värdefullt är att förf. frikostigt meddelat många och långa utdrag ur hans hittills otryckta inlagor och ur hans många skrifter. De båda ovan omnämnda uppsatserna finns också med, dock ganska fritt återgivna, såsom framgår av en jämförelse med den faksimil-sida, som förekommer i boken.

Dessa hans egna uttalanden ger en livslevande bild av en begåvad och vaken prästman, som på olika sätt verkade för att förbättra jordbruket, utöka hälsovården (inte minst vaccinationen) och socialt reformera samhället. Ofta rönste hans förslag motstånd i församlingarna. Särskilt fick han erfara detta, när han liksom biskop Olof Wallquist ett par årtionden tidigare ville flytta julottan till ljusan dag. Men han gav sig inte utan fortsatte livet ut att verka i upplysningens tjänst.

Samtidigt med denna framstegsvilja ådagalade Wallenstein stort intresse för det som var gammalt

och fornt. Kanske var det just hans framsynthet som kom honom att lättare förstå och historiskt uppskatta de uråldriga sederna och den primitiva folktron. Liksom upplysningsmännen i allmänhet dundrade han både från predikstolen och i den privata umgängelsen mot de gamla "vidskepsel-erna", men han lyckades lika litet som sina lika-sinnade ämbetsbröder att övertyga menigheten. Det var först den stora samhällsordningen längre fram på 1800-talet som tog död på den gamla folktron. I detta hänseende står han i bredd med Burserydsherden J. Gaslander i Småland och Baraprosten N. O. Lönqvist i Skåne. Dessa folklivsskildrare har till eftervärlden bevarat tidsdokument av oskattbart värde för den kulturhistoriska forskningen.

Till sist kan jag inte undertrycka min förvåning över att förf. velat vanpryda den sobra och sakrika skildringen av sin anfaders livsgärning med den meningslösa, rent av löjliga titeln. Sådana intetsä-gande eller vilseledande titlar är visserligen högsta mode i dag — en ung etnolog försvarade bruket häromåret med att det "närmast är praxis för nutida avhandlingar, nämligen att ge avhandlingen ett namn som anspelar på ett centralt tema" (Rig 1976: 115). Men dessbättre är varken "själens salighet" eller "kroppens sura ben" något "centralt tema" i denna vackra bok. Oskicket bör enligt min mening snarast utrotas, både för läsarens och för författarens egen skull.

Hilding Pleijel.

KORTA BOKNOTISER

Årstryck 1981. Göteborgs Historiska Museum, Göteborg 1981. 96 s., ill.

[**Bibliografiska hjälpredor** från Institutet för folklivsforskning:] *Mats Rehnberg*: Dräkthistoria, folkdräkter, uniformer. 74 s. — Dens.: Folkkonst i Sverige. 41 s. — Dens.: Folkmusik i Sverige. 133 s. Stockholm 1981 (gäller samtliga).

Ett viktigt led i ett museums arbetsuppgifter är att sprida kännedom om sina samlingar och sin verksamhet. Små och stora museer i Sverige utger också regelbundet årspublikationer; ett knippe aktuella sådana utgivna av bakomstående föreningar eller förbund anmälades i Rtg 1981 (s. 96 ff) av Gösta Berg. Göteborgs Historiska Museum kallar sin årsbok för "årstryck". Om benämningen ger association av byråkrati är det med orätt, principiellt skiljer sig publikationen inte från övriga årsböcker. Årsredogörelsen är visserligen extra fyllig, men mestadels rikt illustrerad och tryckt på planschpapper. I övrigt brukar årsskriften innehålla en eller flera större uppsatser; en förteckning över de senaste tio årgångarna finns i årgång 1981 (s. 95).

Innehållet 1981 har liksom tidigare anknytning till museets aktuella verksamhet. Under 1980 utställdes omkring 150 oljemålningar av Carl Gustaf Bernhardsson med motiv från folklivet i mellersta Bohusläns kustområde. Att B. icke enbart är självlärd — han har tidvis "studerat vid en målarskola i Göteborg" — framgår av några återgivna målningar. Men i motsats till vad konstnärens kommentator i årsskriften docenten Anders Gustavsson skriver borde Bernhardsson varnas för att försöka återge sina modellens *immateriella* föreställningsvärld. Originaluppteckningarna härom har naturligtvis större källvärde än konstnärens tafatta försök att gestalta denna i bild. Så gör den återgivna tavlan av "nissarna, som knappast var större än ett sädesax" ett oavsiktligt komiskt intryck.

För en planerad nybebyggelse pågick under nio månader 1979–80 en utgrävning i Västra Nordstaden, alltså i hjärtat av Göteborg, en utgrävning som säkerligen besågs av tusentals intresserade stadsbor. Nyfikenheten på vad det gällde och vilka fynd som gjordes kan nu tillfredsställas genom Eva Jönssons och Stefan Kihlbergs preliminära rapport i årsskriften.

I museets livliga utställningsverksamhet 1980 ingick också två finländska utställningar anordnade i Kronhuset: en allmän om utvandringen från Finland till Sverige genom tiderna och en som förmedlade närbild av den stora finländska folkgruppen i Göteborg. För faktaunderlaget till den sistnämnda svarade fil. dr Eric De Geer, som framlagt sina resultat i ett par rapporter för vilka Annette Rosengren redogjorde i förra årets Rtg (s. 127 ff). Ett sammandrag, Göteborgs finländare, publicerar förf. i årsskriften 1981.

S. S.

Massanhopningen av studenter vid universiteterna och ett hårdnande ekonomiskt klimat har ökat kravet på en snabb genomströmning. Därav följer också ett växande krav på effektiva läroböcker. Detta har vid de etnologiska institutionerna i Sverige resulterat i utgivande av olika serier av småskrifter, avsedda att användas utan åtskillnad på utgivningsort. En klok koncentration på väsentligheter, presenterade på ett pedagogiskt sätt har ersatt äldre tjocka volymer. Nackdelen är naturligtvis en bristande träning att själv komma fram till vad som är viktigt eller ej.

I samma syfte som småskrifterna men utan nämnda negativa bieffekt har professor Mats Rehnberg sammanställt en rad bibliografiska "hjälpredor". De kan bli till betydande nytta inte bara för universitetsstuderande utan också för den breda allmänheten, som har starka intressen just för dessa områden: folkdräkt, folkkonst och folkmusik.

Det ungefär likalydande förordet i de tre häftena säger, att sammanställningen icke gör anspråk på att vara "någon uttömmande litteraturöversikt utan endast en liten hjälpreda". Och det är ju bra att inte alltid låta det bästa bli det godas fiende. Men det bör också sägas, att självpresentationen är något så ovanligt för en egenreklam som att vara hållen i underkant. Visst finns det böcker och uppsatser som tappats bort, men å andra sidan har framdragits en mängd artiklar, inlägg och recensioner som är undandömda på de mest oberäkneliga ställen. Det borde varit av intresse att få veta med vilka hjälpmedel detta goda resultat har ernåtts. Men endast i musikbibliografin ges en antydan härom: sammanställningen har skett "med utnyttjande av skrifter, register, tidningsurklipp m. m.", varpå en rad hithörande institutioner uppräknas.

Bibliograferna har inga särskilda författarregister och sådana är ju också mindre aktuella för den här åsyftade användningen. Uppgifterna är realupplade eller ordnade landskapsvis, där den lokala prägnen är föremål för ett särskilt stort intresse.

S. S.

17 uppsatser i svensk idé- och lärdoms historia. Bokförlaget Carmina. Stockholm 1980. 355 s.

Tretton lärda män och en lika lärd kvinna, samtliga verksamma inom idé- och lärdoms historisk forskning, har tillsammans åstadkommit en samlingsvolym med uppsatser från nämnda vetenskapsområde. Var och en av de fjorton forskarna har skrivit en eller två uppsatser från sitt fackområde och därvid till stor del kunnat bygga på egna forskningar.

På detta sätt har här skapats en översiktlig framställning av den västerländska idé- och kulturutvecklingen i svensk utformning. Här möter sålunda både välkända företeelser och mindre bekanta ting. Man får besked om den yverborna göticismen (N. Eriksson), den gammallutherska hustavleideologien och den sekulariserade naturrätten (B. Lindberg), cartesianismen (R. Lindborg), den Linnéanska traditionen (G. Broberg) och upplysningskulturen (K. Johannisson), romantiken i svensk gestalt (G. Eriksson), darwinismen (G. Broberg), boströmianismen (S.-E. Liedman), marxismen (L. Olausson) och den s. k. uppsalafilosofien med Hägerström och Phalén (I. Nilsson). Men man får också upplysning om stormaktstidens samhällskultur (R. Ambjörnsson), om medicinens historia under den något väl vitsiga rubriken "Bot och bättring" (R. Qvarsell), om kvinnofrågan i Sverige (R. Ambjörnsson) och om teknikens utvecklingshistoria i Sverige (B. Sundin).

För dem som följt den livaktiga forskningen på detta intressanta och viktiga vetenskapsområde innebär väl samlingen inte några större nyheter. Men det är mycket värdefullt för allmänheten att här erhålla en sådan översikt, i all synnerhet som samtliga skribenter lyckats på en gång sakligt och lättfattligt behandla flera stundom ganska invecklade problem. Det säger sig självt att uppsatserna är av skiftande vetenskapligt värde och att det förekommer en del smärre onöjaktigheter, som det vore småaktigt att här notera.

Under varje uppsats anges den aktuella litteraturen i ämnet. Det förvånar emellertid att inte en enda av de 17 funnit anledning hänvisa till Anders Nygrens mästerstycke: *Det självklaras roll i historien* (1944), som i en glasklar framställning utreder de metodiska grundprinciperna för all idéhistorisk forskning. — Det bör till sist nämnas att boken har ett utmärkt personregister.

Hg Pl.

Johan Edward Liljeholm. Detta förlovade land. Resa i Amerika 1846–1850. Inledning och kommentarer av *Olov Isaksson*. LTs förlag. Stockholm 1981. 131 s., ill. Pris inb. ca kr. 130:—.

Rubriken är ironisk. Liljeholms förutsättningar att lyckas var heller inte stora när han 1846 startade sin resa till USA: Okunnig om språket, helt ensam vid framkomsten, ingenting planerat trots han påstår ha tänkt på denna resa 10 à 12 år (sic! han var vid avresan blott 23 år). Tillgångarna var ungdom, friskt humör och hårda knytningar, vilket allt behövdes och sattes på prov. Charm hade han tydligen också eftersom han kvarhölls som gäst i en obekant skotsk familj nära en månad före avresan.

Men sedan hopade sig olyckorna maximalt. Han landsteg helt utblottad, reskassan stals under överfärden. En utsikt till anställning omintetgjordes, då det visade sig att den blivande välgöraren spelat bort all sin egendom. Han tog hyra som sjöman och kom på nytt till Liverpool, där han verkligen lyckades med en vinstgivande men högst riskabel insmuggling av tobak. Men sjöresorna hade varit fasansfulla och gett honom nog av sjömanslivet. I Brooklyn kom han i kontakt med en stor grupp av Eric Janson-anhängare från Sverige som var på väg till sektens koloni i Bishop Hill och engagerades av dem som tolk. Senare i Chicago blev han av en landsman anställd för tillverkning av takspån. Arbetsplatsen vid Michigan var så otillgänglig att man måste proviantera för ett helt år. Här mötte Liljeholm för första gången indianer men i en annan roll än den vanliga. Ett par indianer räddar honom till livet, bovarna möter han i stället bland de vita. Hans arbetsgivare lämnade honom med obetald ersättning för 14 månaders skogsarbete. På jakt efter honom kommer Liljeholm för andra gången till Bishop Hill. Hans skildring från kolonin är ur kulturhistorisk synpunkt det värdefullaste i boken.

År 1848 började guldrushen till Kalefornien och även Liljeholm gjorde sig beredd att fara dit. Men han insjuknade i gula febern och blev tvungen att snöpligt återvända till Sverige. Han hade fört reseanteckningar, som han sammanställde till den nu utgivna skildringen. Utgivaren har försett boken med ett stort antal illustrationer ur samtida tryck och har sammanfört sina kommentarer till dessa.

S. S.

Nya
NIF PUBLICATIONS

utgivna av

Nordiska institutet för folkdiktning, Åbo

No 8

BOTARE

En bok om etnomedicin i Norden
av Bente Gullveig Alver, Bengt af Klint-
berg, Birgitte Rørby och Anna-Leena
Sükkala

Pris 70:– exkl. moms

No 9

**FOLKLORE OCH NATIONSBYG-
GANDE I NORDEN**

Redigerad av Lauri Honko

Pris 35:– exkl. moms

No 10

**FOLKLORISTIKENS AKTUELLA
PARADIGM**

Redigerad av Gun Herranen

Pris 50:– exkl. moms

Genom bokhandeln eller direkt från

Nordiska museet

Bokförmedlingen
11521 STOCKHOLM
tel. 08/224120

Möbelstilarna

Den svenska möbel- och inredningskonstens historia av Erik Andréén

Andrééns "Möbelstilarna" är redan klassisk vorden inom sitt område. I sin gamla utformning upplevde boken från 1948 sex oförändrade upplagor — sammanlagt 50.000 ex. När nu Nordiska museet övertagit utgivningen kan "Möbelstilarna" presenteras i större format, med bearbetad text och med mer än 50 % utökning av bildmaterialet. Boken utkommer under hösten. Ca 250 sidor.

Nordiska museet